

TEMPS DE MEMÒRIA

JAUME BALMES, CRITERI I PEDAGOGIA

Conrad Vilanou i Torrano
Universitat de Barcelona

RESUM

En aquest treball s'analitza la recepció pedagògica de l'obra de Jaume Balmes (1810-1848), el pensador català més destacat del segle XIX. Després de revisar els seus lligams amb la tradició filosòfica catalana i les diverses interpretacions de què ha estat objecte la seva obra, s'aprofundeix en els seus anys d'aprenentatge. A continuació, es presenta Balmes com un clergue il·lustrat que va proposar una formació integral que es desplega en diferents vessants que donen sentit a la seva pedagogia. Naturalment, el recte pensar —a manera de veritable propedèutica intel·lectual— constitueix un punt clau d'aquest article, que palesa els vincles entre la pedagogia balmesiana i *El criteri* (1843), la seva obra més significativa, i això sense oblidar altres aspectes didàctics, polítics, socials i religiosos de la seva filosofia de l'educació

PARAULES CLAU: Balmes, Catalunya, filosofia, pedagogia, criteri.

JAUME BALMES, CRITERION AND PEDAGOGY

ABSTRACT

This work analyses the pedagogical reception of the work of Jaume Balmes (1810-1848), the most outstanding Catalan thinker of the 19th Century. Following a review of his links with the Catalan philosophical tradition and the different interpretations of his work, his years of learning are addressed in greater depth. Balmes is then presented as an enlightened clergyman who proposed an integral training that is developed in different aspects that afford his pedagogy meaning. Naturally, straight-thinking —by way of veritable intellectual propaedeutics— constitutes a key point in this article which brings to light the links between the pedagogy of Balmes and *El Criteri* (1843), his most significant work. And without forgetting other didactic, political, social and religious aspects of his philosophy of education

KEY WORDS: Balmes, Catalonia, philosophy, pedagogy, criterion.

En record i memòria del professor
Buenaventura Delgado Criado (1935-2007),
mestre i amic,
que va morir mentre preparava aquest article.

Ens trobem a les portes de commemorar el segon centenari del naixement de Jaume Balmes (1810-1848), un pensador que ocupa un lloc cabdal en la nostra història, però que, després dels avatars de la filosofia, en els darrers anys, roman en un cert oblit. De fet, només en els cenacles acadèmics se cita a voltes el seu nom i la seva monumental obra —que va servir de guia per a moltes generacions— mereix avui poca atenció. Sobta un xic que enguany —quan es commemora el centenari de la creació de l'Institut d'Estudis Catalans, establert l'any 1907— el pensament de Jaume Balmes —l'intel·lectual català més destacat de tot el segle XIX— no sigui objecte de balanços ni de lectures actualitzades.

Ben mirat, la història cultural del nostre segle XX no es pot entendre si no és a la llum dels precedents anteriors i, en aquest sentit, el Noucentisme —que per a molts enceta el seu caminar l'1 de gener de 1906, quan Eugeni d'Ors va publicar la seva primera glossa a *La Veu de Catalunya*— s'insereix en la tradició de la Renaixença i del Modernisme. I, en aquesta història, Balmes —tot i no ser un home estrictament del món de la Renaixença— sí que va promoure una certa consciència col·lectiva que es troba sobre la base del nostre redreçament com a país. És veritat que Eugeni d'Ors maldava de la filosofia balmesiana, però no és menys cert que el glossador volia conferir al Noucentisme un impulsor renovador de modernització a partir de la tradició, d'una tradició catòlica que, a Catalunya, és representada —millor que ningú— per Jaume Balmes, que —com és sabut— va optar per una actitud conciliadora en les disputes entre carlins i liberals, tot optant per un possibilisme polític i social gens menyspreable.

En un sentit ampli, convé recordar que Balmes no es va circumscriure a un àmbit temàtic determinat, sinó que la seva gegantina i enciclopèdica producció ofereix diverses cares o aspectes entre els quals també es troba la seva preocupació per l'educació, o millor dit, per la pedagogia. De fet, Alexandre Sanvisens Marfull —catedràtic de Pedagogia de qui vaig ser alumne a la Universitat de Barcelona— sempre es va referir amb estima a la figura de Balmes, a qui, a més de filòsof, considerava un veritable pedagog. Al cap i a la fi, la preocupació educativa de Balmes es troba dispersa al llarg de tota la seva obra, fins al punt que es pot dir que el filòsof vigatà va tenir sempre present la qüestió pedagògica, tal com intentarem demostrar en les pàgines següents.

BALMES I LA TRADICIÓ FILOSÒFICA CATALANA

És ben sabut que l'any 1948 es va celebrar a Barcelona un congrés internacional —en què va participar activament Alexandre Sanvisens Marfull—¹ sobre el primer centenari de la mort de Balmes i el quart centenari del naixement de Suárez, congrés que va marcar un punt d'inflexió en el desenvolupament de la filosofia a casa nostra després de l'ensulsiada de la Guerra Civil, que havia portat a l'exili bona part de la generació intel·lectual republicana, d'entre la qual destaca el nom de Joaquim Xirau. No debades, durant els anys de la Segona República, van topar, a la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Barcelona, Tomàs Carreras Artau —que dirigia el Seminari d'Ètica—, per a qui era prou evident l'existència d'una escola filosòfica catalana, i Joaquim Xirau, que, des del seu Seminari de Pedagogia, negava la presència d'aital tradició filosòfica, per bé que acceptava l'existència d'algun tret autòcton més o menys constant al llarg de la història del nostre pensament.

A favor de la seva posició, Tomàs Carreras Artau, que, l'any 1911, va pronunciar la conferència balmesiana sobre la «Concepció catalana de la psicologia». És sabut que, des de la segona meitat del segle XIX, es dicta anyalment a la ciutat de Vic —amb les úniques excepcions dels anys 1937 i 1938—, el dia 9 de juliol, la conferència balmesiana, atès que en aquesta diada es commemora l'aniversari de l'insigne polígraf vigatà. Anys després de pronunciar aquella conferència, Tomàs Carreras Artau va publicar una *Introducció a la història del pensament filosòfic a Catalunya*, en la qual deixava constància d'un fil conductor en la filosofia catalana que naixia a la darrerria del segle XVIII, a la Universitat de Cervera, i que es perllongava al llarg de tot el segle XIX, a través de la Universitat de Barcelona, reoberta l'any 1837 mercès a la política liberal.² En finir la Guerra Civil, l'any 1939, Tomàs Carreras Artau s'integrà de bell nou a les seves funcions acadèmiques i, des de la seva càtedra, va continuar estudiant la nostra tradició filosòfica representada ara per la nissaga de metges-filòsofs. L'any 1942, Tomàs Carreras Artau —que l'any següent va retornar a Vic per parlar de Bal-

1. A. SANVISENS MARFULL, «Fuentes bibliográficas de la doctrina filosófica, apologética y social de Balmes», a *Catálogo de la exposición bibliográfica balmesiana organizada con motivo del 1 centenario de la muerte de Jaime Balmes (1810-1948)*, Barcelona, Biblioteca Central i Diputació Provincial, 1948, p. 99-127. [Es tracta d'un documentat treball sobre les fonts balmesianes a partir d'un llistat d'autors i obres d'interès filosòfic i apologetic que cita Balmes o que van influir en la seva doctrina, elaborat a la vista de l'edició de les *Obres completes* realitzada pel pare Ignasi Casanovas.]

2. T. CARRERAS ARTAU, *Introducció a la història del pensament filosòfic a Catalunya*, Barcelona, Catalònia, 1931.

mes—³ va nomenar Alexandre Sanvisens Marfull —acabat de llicenciar— el seu ajudant, amb la intenció que el tremp filosòfic català, representat per l'escola del sentit comú, no s'estrangués.⁴

Diem això perquè el professor Alexandre Sanvisens —insigne pensador i pedagog—⁵ creia en la pervivència d'una manera de fer i pensar genuïnament catalanes que —a grans trets— es pot identificar amb la filosofia del sentit comú.⁶ De fet, aquest pensament es pot vincular a la filosofia escocesa (Hamilton, Reid, Stewart), la presència de la qual es remunta a casa nostra als temps de Ramon Martí d'Eixalà (1808-1857). En efecte, Martí d'Eixalà va establir que la consciència és l'acte d'un *jo* operatiu, concret; és el «jo sento, jo veig», en una actitud que més tard va ser assumida per Francesc Llorens i Barba (1820-1872), que així apareix com el genuí representant de la filosofia del sentit comú.⁷ Tant és així que Martí d'Eixalà va ser, abans que tot, el filòsof de la consciència i de la introspecció, de manera que la seva teoria de la consciència es converteix en la

3. T. CARRERAS ARTAU, «Antecedentes y primores de *El criterio* de Balmes», a *Memoria de los actos celebrados en la ciudad de Vich en conmemoración del Centenario de El criterio de Balmes (1843-1943)*, Barcelona, Balmesiana, 1943, p. 63-91.

4. El professor Alexandre Sanvisens Marfull va lloar la figura del seu mestre amb la conferència «Don Tomàs Carreras Artau, patrici gironí», pronunciada l'any 1956 i que ha estat reeditada recentment: A. SANVISENS MARFULL, *Don Tomàs Carreras Artau, patrici gironí*, edició a cura de Conrad Vilanou i Àngel C. Moreu, Barcelona, Universitat Ramon Llull, Facultat de Filosofia, 2005, col·l. «Eusebi Colomer», núm. 7.

5. Sobre la seva obra, es pot veure l'obra col·lectiva Avelina ESCUDERO i Conrad VILANOU (coord.), *Alexandre Sanvisens i Marfull, pedagog i pensador*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2005, col·l. «Homenatges», núm. 25.

6. La pretensió que a Catalunya hi ha una tradició filosòfica més enllà del segle XIX ve de lluny i constitueix una reivindicació que, entre d'altres, argumentaren homes com Francesc X. Llorens i Barba i el bisbe Torras i Bages, que argüien, a redós dels vents de la Renaixença, que un poble comporta una unitat de cultura i una consciència col·lectiva que, al seu torn, determina una filosofia. Val a dir que, aleshores, la defensa d'un esperit nacional (*Volksgeist*) —reivindicat pel mateix Llorens i Barba en el discurs inaugural del curs 1854-1855 de la Universitat de Barcelona— no entrava en contradicció amb els esquemes de la filosofia perenne (*Philosophia perennis*) que, des de sempre, ha constituït un vincle unificador del món intel·lectual de les idees i de les concepcions religioses. Tant és així que Torras i Bages esgrimia que l'observació psicològica enriqueix la filosofia clàssica, atès que vol agermanar la seva filosofia amb l'escolàstica. El bisbe de Vic rebutjava que la filosofia de Llorens depengués del subjectivisme de Kant, encara que la seva ètica presenta més d'una afinitat kantiana, al mateix temps que insistia a afirmar que el seu pensament arribava a les mateixes conclusions que l'escolàstica.

7. «Eso es la conciencia: conocimiento de nosotros mismos, de nuestros actos y afecciones, porque cuando decimos conocimiento de nosotros mismos, o conocimiento que de sí mismo tiene el yo se conoce siempre modificado, se conoce sintiendo o deseando, esperando o temiendo; no se conoce de una manera abstracta, ni de una manera concreta, sino viviendo, y semejante vida se expresa por las palabras sentir, conocer y querer». F. LLORENS I BARBA, *Leciones de filosofía*, vol. I: «Psicología empírica», lliçó VIII, Barcelona, Facultat de Filosofia y Letras, 1920, p. 116-117.

peça clau de la tradició filosòfica catalana, una consciència que es caracteritza per oferir una inequívoca dimensió pedagògica des del moment que garanteix el coneixement de les coses i obliga a actuar moralment.

A més, i aquest és un altre aspecte a considerar, aquesta mena de consciencialisme entroncava amb aquell ambient romàntic de la Catalunya de la primera meitat del segle XIX, dinamitzat per una incipient burgesia que es preocupava també per la qüestió educativa. Indiquem, a manera de complement, que aquesta mateixa burgesia va donar suport a la construcció de les grans instal·lacions escolars que es van aixecar durant el darrer terç del segle XIX, escoles que sovint van ser regides per ordes religioses dedicades a l'ensenyament. Seria bo deturar-nos aquí un moment per assenyalar que aquesta campanya per bastir nous col·legis es va donar en sintonia amb un ambient procliu a la recristianització d'una societat que havia d'abordar la pèrdua de pes específic de la religió i de l'Església. Ben mirat, també a casa nostra es va deixar sentir —en plena època modernista— la influència d'aquest esperit recristianitzador, amb el seu gust finisecular pel neogotisme que exaltava els valors socials de l'edat mitjana. No debades, aquella fou una època de grans fundadors, com santa Joaquina de Vedruna, Enric d'Ossó, Francesc Coll i els pares Claret i Manyanet, que volien salvaguardar, a través de l'ensenyament i la formació religiosa, les consciències dels nostres infants, per bé que l'obertura, l'any 1901, de l'Escola Moderna de Ferrer i Guàrdia va reportar una revifalla del laïcisme escolar dinovè, situació que anticipava la batalla escolar —entre escola confessional i escola laica— que va tenir lloc durant els primers decennis del segle passat i es va perllongar fins ben entrat el segle XX.

Més enllà del tòpic, aquella naixent burgesia no feia escarafalls a una exaltació del *seny* com a manera genuïna del caràcter català. En aquest punt, convé esmentar que, segons Tomàs Carreras Artau, un poble és una unitat de cultura que es manifesta a un doble nivell, és a dir, des de dalt —estudi del procés del pensament filosòfic— i des de baix —exploració del substrat ètnic—, amb el doble corol·lari de la unitat de la nostra cultura i l'estudi sistemàtic del contingut i dels matisos de la consciència nacional. Altrament, aquesta ascendència filosòfica es pot vincular —tal com va fer el doctor Alexandre Sanvisens— amb el seny del pensament de Jaume Balmes estructurat a *El criteri* (1843), que així es va convertir en una mena de pedagogia del sentit comú que sintonitzava —o, si més no, oferia un cert aire de família— amb la filosofia escocesa, per bé que avui sabem perfectament que no es poden identificar.⁸

8. Amb tot, és un reduccionisme identificar el sentit comú de la filosofia de Jaume Balmes amb el seny català, atès que la posició balmesiana no s'ha d'entendre ni en l'acceptació vulgar de l'expressió *sentit comú* ni com un instint bàsic. Segons Misericòrdia Anglès —gran coneixedora

Si bé aquest no és el moment indicat per detallar els principis i les vicissituds d'aquella filosofia del sentit comú que tanta influència va exercir a casa nostra durant el segle XIX, s'ha de significar que Alexandre Sanvisens es va sentir hereu d'aquesta tradició filosòfica. Tant és així que sovint ens parlava de la necessitat que les nostres reflexions pedagògiques tinguessin un referent en aquesta línia de pensament, és a dir, que la pedagogia catalana es recolzés sobre una tradició filosòfica autòctona. Justament a parer d'Alexandre Sanvisens, la nostra trajectòria educativa es distingeix per uns trets ben definits que, en el camp de les idees pedagògiques, es manifesta a través d'una sèrie d'aspectes —sentit humanista, preocupació naturalista i empírica, valor psicològic i pragmàtic i esperit crític— que també es donen en el cas de Jaume Balmes.⁹

De fet, el filòsof vigatà va sintetitzar a *El criterio* la pedagogia del sentit comú fins al punt que, a voltes, s'ha interpretat —d'acord amb el bisbe Torras i Bages— com una veritable codificació del *seny*. Al cap i a la fi, el *seny* —identificat també amb el capteniment— apareix a manera d'una disposició essencial del caràcter català que s'oposa a la rauxa i a la rebentada. Això establert, podem afegir que aquesta tendència catalana envers el *seny* ha estat moltes vegades rebutjada, o simplement negada, en ser considerada una elucubració romàntica més o menys idealitzada que no es fonamenta en una realitat tangible ni en una contrastació empírica. En qualsevol cas, i amb independència de la polèmica estèril, no es pot negar que les classes il·lustrades de la Catalunya contemporània —ja sigui la dinovena o la noucentista— van veure en el *seny*, en el *sentit comú*, no el que eren, sinó més aviat el que volien ser a partir d'una adaptació burgesa i menestral del vell *seny* pairal que semblava oportú restaurar o, si més

del pensament d'aquesta època—, la filosofia de Balmes no està vinculada directament a l'escola escolesa, ni tampoc es pot dir que Balmes, Martí d'Eixalà i Llorens i Barba formin una mateixa escola. La filosofia balmesiana, pel que fa a la defensa de la consciència i del sentit comú, depèn d'un seguit d'eclésiàstics eclèctics del sentit comú, entre els quals destaca el pare jesuïta Claude Buffier. Sense negar el que de *seny* català hi ha en Balmes, Misericòrdia Anglès remarca que la filosofia balmesiana no es pot explicar simplement a partir del *seny*, sinó que cal recórrer a la història de la filosofia universal. M. ANGLÈS I CERVELLÓ, *Els criteris de veritat en Jaume Balmes*, Barcelona, Balmes, 1992.

9. «És ben curiós que en els nostres autors es tracti d'harmonitzar l'indubtable interès humanístic, el basament antropològic i, a voltes, la seva possible transcendència, amb una preocupació naturalista i empírica —sentit de la naturalesa i de l'experiència— que fugí dels apriorismes, dels doctrinarismes innecessaris i de la manca de fonamentació de les idees en la realitat. El valor personalista i afectivista s'inclouen en aquesta direcció; també el valor psicològic i pragmàtic. D'altra banda, el seu esperit crític és força manifest, àdhuc a voltes insistent. És com un sospesament i una justipreciació de conceptes i de judicis, de comparació i de confrontació realistes, obrint-se a horitzons universals». *Guia didàctica per a l'investigador de la història de la pedagogia catalana*, Barcelona, Universitat de Barcelona, Departament de Pedagogia Comparada i Història de l'Educació, 1978, p. 11.

no, mantenir —tal com féu Jaume Raventós, l'home del seny—¹⁰ per tal de garantir una manera de pensar realista i apamada a la terra, emparentada amb el deixant de Balmes, que adquireix així la categoria d'un veritable educador popular.

Sense més dilacions, podem dir que la Catalunya benpensant va decidir aplicar el seny a l'educació de llurs fills i ajustar-hi la pròpia conducta, amb la qual cosa la figura de Balmes assolía un paper cabdal per a l'ordenació dels estudis a casa nostra, procés que —amb el pas del temps— es va accentuar per causa dels destrets que van afectar la nostra història, sacsejada en diferents moments, com, per exemple, amb la Setmana Tràgica de 1909 o la Guerra Civil —«dels Tres Anys», com deia Vicens Vives— de 1936. No obstant això, fa la impressió que hi ha hagut moments en què la figura de Balmes només ha interessat —i aquí seguim Miquel Batllori— als vells i als clergues, que han vist en el seu pensament un terror sòlid i ferm al qual recórrer en temps de canvis i incerteses, extrem que explicaria l'oblit del seu pensament i del seu missatge, llevat d'efemèrides com la que avui ens aplega i reuneix.

Sigui com sigui, Jaume Vicens Vives reconeixia, a la seva Notícia de Catalunya (1960), que la nostra història no pot prescindir del factor psicològic, aspecte que ha estat corroborat per la moderna història de les mentalitats. A gratient, s'ha d'assenyalar que El criteri no només reflecteix aspectes lògics i pedagògics, sinó també dimensions psicològiques com ara l'atenció, la meditació, la inspiració, el talent i la invenció que culmina en el geni, amb el benentès

10. A tall d'il·lustració, es pot esmentar el cas de Jaume Raventós —germà de Manuel Raventós i Domènech (1862-1930), hereu de Can Codorniu i fundador de les caves Codorniu i Raïmat—, que escriu el següent en evocar la figura del seu pare, Josep Raventós: «Al pare no li desagradava el llegir una mica, però en tenia prou amb pocs llibres. Algun llibre de l'ofici de pagès, algun de pietat i algun altre educador del seny eren per a ell prou llibres. Recordo entre aquests *L'home feliç*, de Teodor Almeida, llibre popular en aquell temps. En certa ocasió que va arrebregar *El criteri* de Balmes no es cansava de dir: «Això!, això! Aquest és el llibre que jo havia desitjat i que em pensava que era per fer!». I a cada plana es quedava admirat de les coincidències del llibre amb el seu pensament. I en això no hi havia res d'estrany, perquè l'obra de Balmes i els pensaments del pare eren dues fonts de la deu del seny català, sense cap mena de mixtificació filosòfica, i estic segur que, si el pare hagués dictat un llibre, el llibre hauria sortit per l'estil d'*El criteri*». J. RAVENTÓS, *Memòries d'un cabaler*, Barcelona, Foment de la Pietat, 1932, p. 413-414. Jaume Raventós va dirigir el setmanari popular *El Bon Seny* entre 1916 i 1918, va ser l'autor de les *Proses de Bon Seny* (5 volums) i va dictar la conferència *Política de Balmes*, pronunciada el 9 de juliol de 1933 al Temple Romà de Vic. Sobre la seva personalitat, existeix la biografia Josep MIRACLE, *Jaume Raventós, l'home del seny*, Barcelona, Balmes, 1975. Al seu torn, Manuel Raventós —que va ser president de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre— va ser autor de l'obra *Flors i violes: Pensaments que deixo als meus fills* (1931), que reflecteix una pedagogia del sentit comú basada en la tradició balmesiana que, al cap i a la fi, va influir —a través del seu pare— sobre ambdós germans, Manuel i Jaume Raventós.

que tot això no té sentit si no es fonamenta en el treball que es converteix, així, en la condició bàsica de fecundació i vivificació per a les capacitats intel·lectuals i morals de l'ésser humà.

Paga la pena esmentar que el professor Alexandre Sanvisens havia estat deixeble i company, respectivament, d'uns altres dos filòsofs catalans com Joaquim Carreras Artau (1894-1968), germà petit de Tomàs Carreras, i Joan Tusquets Tarrats (1901-1998), que també havien palesat el seu interès per la figura de Balmes. En efecte, Joaquim Carreras —que fou professor d'història de la pedagogia a la Universitat de Barcelona entre 1955 i 1964— es va encuriosir per la filosofia de Balmes sense perdre de vista la seva significació pedagògica.¹¹ El mateix podem dir de Joan Tusquets Tarrats —catedràtic de Pedagogia General també a la Universitat de Barcelona—, que, en la seva condició de sacerdot, admirava Balmes intel·lectualment, filosòfica i clerical. A més, Tusquets feia notar com Balmes, molt sovint, no portava sotana i, com ell mateix, anava amb el *clergyman*, o la levita negra que es podia veure al Museu Balmesià del Seminari Conciliar de Barcelona.¹² Si, en la seva joventut, Joan Tusquets es va endinsar en la significació del cardenal Joan-Tomàs de Boxadors en el renaixement tomista a la Barcelona de la darrerria del segle XVIII, va ser convidat per la Càtedra Cardenal Mercier de la Universitat de Lovaina, l'any 1960, des d'on va donar notícia del sistema filosòfic de Balmes, amb al·lusions a la doble dimensió formativa —autoformativa i heteroformativa, ja destacada pel pare Ignasi Casanovas en la seva canònica biografia i corroborada pel pare Miquel Florí en la seva refosa en castellà— de l'insigne pensador vigatà, alhora que va aprofundir en el paper del seny en la pedagogia de Balmes i la seva contribució en la gènesi de la pedagogia

11. A banda del seu interès per la filosofia balmesiana («Balmes y el idealismo trascendental», a *Actas del Congreso Internacional de Filosofía*, vol. III, Barcelona, 1948, p. 93-104; «Rosmini i Balmes», a *Actas del Congreso Internazionale di Filosofia Antonio Rosmini*, vol. I, Florència, G. C. Sansoni, 1957, p. 517-524), Joaquim Carreras Artau va palesar la vocació pedagògica balmesiana en sengles articles publicats a la revista *Perspectivas Pedagógicas* («La vocación pedagógica de Balmes», *Perspectivas Pedagógicas*, vol. III, núm. 9 (1962), p. 3-5; «Los escritos pedagógicos de Balmes», *Perspectivas Pedagógicas*, vol. III, núm. 10 (1962), p. 144-146).

12. Aquesta anècdota és comentada per Jaume González-Agàpito en el pròleg del llibre de Joan TUSQUETS TARRATS, *El què i el perquè dels dos concilis vaticans*, Barcelona, Santandreu, 1999, p. 19-20. Es tracta, en rigor, d'un llibre publicat per voluntat de l'autor després de la seva mort i que, d'alguna manera, constitueix una mena de testament o confessió ideològica de Joan Tusquets, que dedica el capítol onzè a analitzar les respostes que hagués donat Balmes a les grans qüestions plantejades pel Concili Vaticà Primer. La valoració general que fa monsenyor Joan Tusquets del pensament de Balmes és que la seva posició hagués estat més oberturista que la del primer Concili Vaticà (1870), que recordem que va tancar precipitadament les seves sessions davant de l'avanç sobre Roma de les tropes garibaldines.

comparada en contrastar, des d'una perspectiva cultural, el protestantisme amb el catolicisme.¹³

Altrament, per a Joan Tusquets —que sempre va mostrar una especial predilecció per Juan Zaragüeta—,¹⁴ el seny balmesià ofereix una pluralència de manera que ultrapassa la seva funció d'instint intel·lectual —«inclinación natural a dar asenso a ciertas proposiciones que no nos constan por evidencia ni se apoyan en el testimonio de la conciencia», segons es llegeix a la *Filosofía elemental*—,¹⁵ atès que el seny es predica d'aquelles persones dotades d'un alt grau de perfecció personal que actuen guiades per un sentit prudencial gairebé innat. A l'hora de fer consideracions al voltant del *seny*, i al marge d'estereotips, fa la impressió que les generacions que ens precediren —la dels nostres avis i besavis— veien en el seny un valor desitjat i positiu que resultava de la fusió de l'instint intel·lectual i del sentit prudencial, és a dir, de la suma del pensar bé i de l'actuació prudent. A més, la nostra tradició pedagògica —afaiçonada amb el bategar d'un país obert a la indústria— també ha estat amatent a aquest desig d'integritat i totalitat, sense perdre de vista l'horitzó de les necessitats productives i mercantils, i emfasitzant —en el cas de Balmes— la doble dimensió moral i religiosa de l'acte educatiu.

No per atzar, els biògrafs i estudiosos de Balmes han destacat que l'afany de completesa constitueix una de les característiques essencials de la pedagogia

13. J. TUSQUETS, «Jaime Balmes: son système philosophique», a *Apports hispaniques à la Philosophie Chrétienne de l'Occident*, Louvain, Publications Universitaires de Louvain, i París, Éditions Béatrice-Nauwelaerts, 1960, p. 117-160. Hi ha versió castellana d'aquest treball: J. TUSQUETS, «El sistema filosófico de Jaime Balmes», *Orbis Catholicus*, vol. v, núm. II (1962), p. 449-475. A més, cal destacar el treball J. TUSQUETS, «El seny i la seva pedagogia en Jaume Balmes», a *II Jornades d'Història de l'Educació en els Països Catalans: Comunicacions*, Palma de Mallorca, Universitat de les Illes Balears, 1978, p. 9-13.

14. Zaragüeta s'havia ocupat del pensament de Balmes en l'article J. ZARAGÜETA, «La philosophie de Jaime Balmès (1810-1848)», *Revue Neoscholastique de Philosophie*, 1910, p. 543-572. Hi ha versió espanyola: J. ZARAGÜETA, «La filosofía de Jaime Balmes», a *Revista del clero español*, Madrid, Gran Imprenta Católica, 1912. De fet, es pot establir un lligam entre Zaragüeta i Tusquets —ambdós preocupats per les qüestions pedagògiques—, de manera que, dins de la tradició pedagògica hispànica, es detecta una línia d'argumentació neoescolàstica representada per aquests dos autors que es remunta fins a Balmes i que troba en l'escola de Lovaina, representada pel cardenal Mercier, una referència ineludible. Sobre aquest punt, es pot veure C. VILANO, «Pedagogía y neoescolasticismo en España: la obra de Juan Zaragüeta y Juan Tusquets», a *Historia y teoría de la educación: Estudios en honor del profesor Emilio Redondo García*, Pamplona, EUNSA, 1999, p. 383-398.

15. J. BALMES, *Obras completas*, vol. III: *Filosofía elemental*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 73. [Totes les citacions corresponents a les *Obres completes* de Balmes s'han fet a partir de l'edició en vuit volums de la Biblioteca de Autores Cristianos, elaborada per Miquel Florí sobre la versió que havia ordenat i anotat anteriorment el pare Ignasi Casanovas per a l'editorial Balmes.]

balmesiana, que així conjumina els aspectes intel·lectuals i morals, comercials i socials, mundans i transcendents, naturals i sobrenaturals, en un conjunt harmoniós que, a redós de la filosofia perenne, es perfila d'una manera integral i global. És per això que la fórmula pedagògica de Balmes aposta per una lògica identificada amb el recte pensar que condueix a la veritat i per una voluntat sotmesa a la moral, bo i tenint cura de les aptituds professionals, en un tot —enteneniment i voluntat— que domina les passions i que depèn, en darrera instància, de la religió, és a dir, de Déu.

BALMES, PEDAGOG

Entre el gran nombre de qualificatius que ha merescut l'il·lustre pensador vigatà —escriptor, filòsof, apologeta, sociòleg, polític, periodista, sacerdot, psicòleg, moralista, publicista, historiador, viatger, etc.— i que configuren la seva polièdrica gamma de carismes, trobem a faltar l'atribució de la condició de pedagog. Encara que Juan de Dios Mendoza va reservar un apartat de la seva bibliografia a les contribucions balmesianes en el camp de l'educació, el cert és que no sovintegen els estudis que l'hagin qualificat, justament, de pedagog.¹⁶ Amb tot, aquesta constatació no vol dir que Balmes —que no va reeixir en els seus intents d'ocupar una càtedra universitària a Cervera i Barcelona, encara que, com és sabut, va regentar la de Matemàtiques que va obrir l'Ajuntament de Vic l'any 1837— estigui mancat d'un sentit pedagògic —que, indubtablement, és inherent a la seva arquitectònica intel·lectual, fins i tot a la seva apologetica—,¹⁷ sinó que aquest aspecte no ha estat suficientment ressaltat. Malgrat això, el pare

16. J. de D. MENDOZA, *Bibliografía balmesiana: Ediciones y estudios*, Barcelona, Balmes, 1961, col·l. «Biblioteca Histórica de la Biblioteca Balmes», serie II, vol. XXIV [separata de la revista *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. XXXIII; es pot afegir que l'apartat D d'aquesta bibliografia està dedicat a la pedagogia, p. 209-211]. Entre els treballs citats, i d'altres posteriors, detallem els següents: C. VILLEGAS, «La pedagogía social y Balmes», *Revista Internacional de Sociología*, vol. VI, núm. 22-23 (1948), p. 343-374; J. ROIG GIRONELLA, «Interés y actualidad de las ideas pedagógicas de Jaime Balmes», *Revista Calasancia*, núm. 4 (1956), p. 397-418 (article que, adaptat i modificat, es va incloure com a tercer capítol, «Sentido profundo del humanismo balmesiano», del llibre J. ROIG GIRONELLA, *Balmes filósofo*, Barcelona, Balmes, 1969, p. 72-109), i C. GORROCHATEGUI, «El pensamiento pedagógico de Balmes», *Espíritu*, vol. XVII (1968), p. 163-182.

17. En la monografia I. CASANOVAS, *Apologética de Balmes*, Barcelona, Balmes, 1953 [1910], el pare Ignasi Casanovas fa una lectura pedagògica d'aquest aspecte del pensament balmesià. Al seu parer, l'apologista té dos mètodes: el polèmic, l'objectiu del qual és ensenyar per tal de fer entrar la veritat en l'ànima de l'escèptic, i el didàctic, que, d'una manera sistemàtica i ordenada, vol demostrar l'existència de Déu a partir dels primers principis de la religió natural.

Ignasi Casanovas ja va palesar la importància d'aquest tret en el seu discurs sobre l'actualitat de Balmes en ocasió del seu ingrés a la Reial Acadèmia de Bones Lletres, l'any 1921.¹⁸

Amb independència d'aquest judici, la figura de Jaume Balmes —que en algun moment va pensar en fer-se preceptor d'algun jove de família benestant, per tal de fugir de l'ambient tancat i angoixós de Vic—¹⁹ no va exercir una influència significativa sobre el moviment de renovació pedagògica a Catalunya durant el primer terç del segle XX. Potser això es deu a l'escassa simpatia que el Noucentisme, encapçalat per Eugeni d'Ors, va manifestar respecte al pensador vigatà, de qui comentava sorneguerament que ningú arribaria al pol austral amb *El criteri*. Al marge de la facècia, la generació noucentista —amb el seu desig de modernitzar el país— volia trencar els lligams amb la tradició anterior i, òbviament, amb Jaume Balmes, que als seus ulls significava una ombra del passat de la qual es podia prescindir sense recança.

Però enllà d'aquesta afirmació, tal vegada un xic simple i contundent, potser no és ben bé això el que va succeir, perquè, si bé és veritat que bona part dels intel·lectuals noucentistes —Eugeni d'Ors, en primer lloc— es va desentendre de Balmes, no podem bandejar l'existència d'un corrent favorable envers el seu pensament i la seva filosofia durant el primer terç del segle XX. En aquest sentit, creiem que és possible parlar de dos desplaçaments del corrent noucentista que es poden singularitzar, respectivament, pel seu doble vessant intel·lectual i popular. Al cap i a la fi, sembla difícil negar la presència al costat del projecte noucentista representat per la heliomàquia orsiana, amb la seva vocació estètica i la seva mitologia neoclàssica (representada per *La Ben Plantada*), d'una altra orientació noucentista més popular, d'ascendència pairal, arrelada a la terra, pregonament cristiana segons el sentir del bisbe Torras i Bages, no centrada necessàriament en el projecte ideal de la Catalunya-ciutat que predicaven les glosses

18. «A dojo trobaran pedagochs que vos ompliran les orelles de noms estrangers y de teories enravessades y estrafalaries, y poden ignorar perfectament la natural y bella pedagogía que Balmes enseya en *El Criteri*, llibre que encara dubto tinga superior en tota la farragosa pedagogía de moda, com obra de fonda y sòlida formació integral de l'home». I. CASANOVAS, *Actualitat de Balmes: Discurs llegit en la seva recepció en l'Acadèmia de Bones Lletres el dia 22 de maig de 1921*, Barcelona, Imp. Atlas Geogràfic, 1921, p. 37.

19. En una carta de data 26 de juliol de 1836 dirigida a Antoni Ristol, Balmes reconeix que a Vic dóna algunes lliçons i que la seva formació és molt variada: «Ya sabes que mi instrucción, aunque escasa, tiene la ventaja de ser algo variada: por de pronto tal vez podría encargarme de la instrucción de algún joven; tal vez podría dar lecciones de algunas materias: entre tanto ganaría la subsistencia, adquiriría relaciones, acecharía de cerca cómo van las cosas de la universidad, y tal vez me abriría el camino para alguna carrera ventajosa». J. BALMES, *Obras completas*, vol. I: *Biografía y epistolario*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 565-566.

orsianes.²⁰ En prendre cura del sentit religiós d'aquesta segona orientació noucentista, no podem oblidar el moviment fundacional de les grans institucions eclesiàstiques, com ara el Foment de la Pietat Catalana, l'Institut Balmes i la Biblioteca Balmesiana, entitats en què tingué un paper cabdal el pare Ignasi Casanovas, que, l'any 1932, completava la seva biografia balmesiana.²¹

Malgrat les diferències significatives que existeixen entre els membres d'aquesta segona orientació noucentista —Tomàs Carreras Artau, Ignasi Casanovas, Jaume Raventós, Alexandre Galí, Ramon Rucabado, Josep Maria Capdevila, etc.—, de signe popular i catòlic, preocupada per la cultura i l'educació, podem afegir que —en línies generals— no compartien el descrèdit per la figura de Balmes. Ans al contrari, tots ells van fer el seu particular elogi de la filosofia balmesiana, la qual cosa confirmaria la presència d'una constant balmesiana —més o menys somorta, però existent— en la nostra història més recent. En aquest punt, bo serà recordar l'opinió favorable d'algú com Alexandre Galí, que, segons es reflecteix en diversos passatges de la seva monumental *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya (1900-1936)*, enalteix la

20. Ja hem indicat més amunt la contribució dels germans Manuel i Jaume Raventós Domènech a aquesta tradició balmesiana, heretada familiarment del seu pare, Josep Raventós. En exaltar el protagonisme de la tradició i de la pagesia, es feia una defensa dels valors socials del camp i de la vida moral en detriment de la ciutat. Vegem-ho tot seguit en un fragment extret de Manuel RAVENTÓS I DOMÈNECH, *Flors i violes: Pensaments que deixo als meus fills: Obra pòstuma de Manuel Raventós i Domènech*, vol. 1: 1888-1908, Barcelona, Foment de Pietat, 1931, esmentat més amunt, pensaments que Manuel Raventós va deixar per als seus fills redactats amb un llenguatge certament balmesià: «Si en la ciutat vols lluir, necessites molt diner, molt talent, molt geni i sofrir molts disgustos i desenganys. No fa per a tu, que ets fill de fora i agricultor» (p. 305).

21. Recordem que el pare Ignasi Casanovas i Camprubí (1872-1936), col·laborador de Josep Torras i Bages, va ser consiliari del Foment de la Pietat Catalana (1916) i el creador de la Biblioteca Balmesiana (1923). Després de publicar unes obres escollides de Balmes, va promoure les seves *Obres completes* en trenta-tres volums (1925-1927) i, més tard, va publicar *Balmes: la seva vida, el seu temps i les seves obres*, en tres volums (1932). Endemés, el pare Casanovas es va referir a l'espiritualitat de Manuel Raventós, que havia estat alumne del col·legi dels jesuïtes de Saragossa, en la sessió necrològica que l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre va dedicar-li l'1 d'abril de 1930. Seguidors de Balmes, els germans Raventós són uns bons representants d'aquest noucentisme pairal i cristià que fomenta una pedagogia popular del sentit comú i que defensa l'harmonia de la civilització. De les *Proses de bon seny*, Barcelona, Ibèrica, 1915 —que tenen el seu origen en el setmanari *L'Àpat*, que Jaume Raventós va endegar l'any 1904 a Sant Sadurn d'Anoia i que, a partir de 1915, va assumir el Foment de Pietat Catalana— reproduïm el fragment següent: «Ser ben educat vol dir: no molestar a ningú sense necessitat; portar-se bé amb el proïsme; i és cosa tan necessària, que fins és manament de Déu. Nosaltres, pagesos, avesats a trepitjat terrossos, no podem ni volem tenir altra educació que aquesta: tractar bé als pares, pujar bé als fills i voler bé a tothom. Nosaltres, pagesos, tindrem sempre per mal educats als senyors, per fins que siguin, per salivera que gastin, per or que portin, si la seva educació no descansa sobre la caritat» (vol. 1, p. 36).

contribució de Balmes, «l'únic dels nostres pensadors que mereix el nom de filòsof, el primer que va operar amb instrumental modern i que, per tant, podem considerar almenys girat de cara a nous horitzons, per damunt i tot del clos pairal. L'Ors, simplement, no en coneixia l'obra ni la vida».²²

Després de la maltempsada de la Guerra Civil, calgué esperar al centenari de la redacció d'*El criterio*, escrit l'any 1843, encara que va aparèixer dos anys més tard, per tal que es produís un veritable gir pedagògic en la valoració de l'obra balmesiana. En realitat, aquest gir pedagògic completava anteriors interpretacions que assumien tradicions precedents —ningú pot negar la importància de la ideologia, la lògica i la psicologia al llarg del segle XIX— i que emfasitzaven la dimensió psicològica de l'obra de Balmes, que ja havia estat destacada a bastament. En efecte, a partir de les edicions i els actes que es van fer aquell any 1943 d'aquesta emblemàtica obra, s'albira una reivindicació de la dimensió pedagògica balmesiana que, així, deixava enrere la visió més tòpica d'un Balmes apològeta o la d'un Balmes que, sobre la base de la seva gnoseologia, es preocupava per la psicologia entesa com aquella disciplina que estudia i garanteix la veritat a través del recte pensar.²³

En aquesta línia de reivindicació pedagògica, es manifestava —per exemple— Agustí Esclasans en el pròleg de l'edició del centenari que va promoure l'editorial Juventud: «La especulación mental balmesiana, en su primera obra de intención filosófica, cae de plano en el campo de la pedagogía. En efecto: la clasificación que mejor cuadra a *El criterio* es la de filosofía pedagógica. Balmes, en él, se nos presenta como un gran maestro, como un delicado y muy sensible preceptor».²⁴ En la seva excel·lent introducció a *El criterio*, Esclasans —que havia patit en carn pròpia la repressió del franquisme— posava en relació aquesta obra balmesiana amb l'examen d'ingenieros de Huarte de San Juan —un dels grans savis del Renaixement hispànic—, ahora que indicava que la filosofia pedagògica balmesiana no es perd, gràcies al seu realisme i caràcter integral, entre les nebuloses i la fragmentació.

22. A. GALÍ, *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya (1900-1936)*, llibre XVIII, Barcelona, Fundació A. G., 1986, p. 191-192.

23. Significativament, l'aproximació psicològica a *El criterio* va ser molt anterior a les lectures pedagògiques. Tant és així que, en la commemoració anual de Balmes que es realitza des de l'any 1861 a Vic, sovint s'ha destacat la dimensió psicològica de Balmes (Oriol ANGUERA DE SOJO, «Les característiques psicològiques de Balmes», 1904) i de la seva obra (Frederic CLASCAR, «Estructura mental i significació filosòfica de Balmes», 1904; Joan d'ABADAL, «La intuïció psicològica del Dr. Balmes», 1917).

24. J. BALMES, *El criterio*, Barcelona, Juventud, 1943, p. 14 (edició del centenari; pròleg d'A. Esclasans).

Una interpretació similar apareix en la presentació a l'edició commemorativa també del centenari que va preparar el pare Miquel Florí, en argumentar que, gràcies a *El criterio*, Balmes es col·loca entre els prohoms de la genuïna pedagogia.²⁵ I, per reblar-ho, podem recordar la conferència que Joan Manyà va impartir a Balmesiana, la tardor de 1943, sobre *El criterio*, on incidia en el caràcter pedagògic de l'obra, fins al punt de definir-la com un veritable tractat de pedagogia intel·lectual que es basa sobre una psicologia que ofereix tres postulats: primerament, reconeixement de les influències de la vida afectiva en el procés del pensament; segonament, importància de l'atenció, i tercer i últim, conveniència que cadascú es dediqui a l'estudi per al qual és més apte.²⁶

Adhuc, aquest gir pedagògic —que es va refermar l'any 1948, en complir-se el centenari del traspàs de Balmes—²⁷ es troba determinat pels esdeveniments polítics de la nostra història, ja que, en els primers moments del franquisme, es pensava que l'educació —a manera d'antídot als mals que s'arrossegaven des del segle XVIII— havia de ser la salvaguarda i garantia del nou règim. D'aquí que s'acusés a l'educació anterior —favorable al laïcisme i a la coeducació— de ser la causa de les malvestats que van derivar de la Segona República i que van provocar la Guerra Civil. En aquell context bel·ligerant, és lògic que Balmes fos objecte de les controvèrsies i interpretacions que envolten la seva obra, car en el terreny pedagògic també el nostre protagonista ha estat més disputat que discutit.²⁸

25. «Enseñar la manera práctica de ir con toda el alma a la verdad, según el ideal cristiano, tal es la meta a donde se dirige ese conjunto admirable de principios, reglas, observaciones y sobre todo ejemplos en escena que forma *El criterio*». J. BALMES, *El criterio*, Barcelona, Balmesiana, 1943 (edició commemorativa del centenari, precedida per «¿Qué es *El criterio* de Balmes?», de Miquel Florí).

26. Joan Baptista Manyà (1884-1976) —el conegut canonge de Tortosa— va desenvolupar les grans intuïcions psicològiques i pedagògiques de Balmes i, a instàncies del pare Casanovas, va escriure la seva obra *El talent* (1936; 1948). Amb anterioritat, Manyà havia inserit diversos articles sobre el talent a la revista *La Paraula Cristiana*, on havia defensat una pedagogia del talent a partir dels antecedents balmesians. Tot i la seva afició per Balmes, Manyà no s'està de formular algunes crítiques referides al talent del filòsof vigatà, que —al seu parer— no va poder evitar caure en algunes contraccions que es constaten en l'hiatus existent entre teoria i pràctica. J. MANYÀ, «Balmes filòsofo: su estilo a través de las páginas de *El criterio*», a *Conferencias sobre «El criterio» de Balmes*, Barcelona, Balmes, 1944, p. 1-16.

27. L'any 1948 va aparèixer l'edició de J. BALMES, *Obras completas*, Barcelona, Biblioteca Perenne (pròleg, ordenació, revisió i notes del pare Basili de Rubí). Endemés, aquest mateix any apareixia la versió catalana de J. BALMES, *El criteri*, Barcelona, Selecta (versió de Josep Miracle i pròleg del pare Basili de Rubí).

28. Justament el pare Miquel Batllori, l'any 1981, va plantejar aquesta situació —un Balmes més disputat que discutit— després d'analitzar les conferències commemoratives desenvolupades entre 1939 i 1980. «Només com a historiador voldria remarcar que Balmes ha continuat, com sem-

Si a voltes s'ha assenyalat el paper d'intel·lectual fronterer de Balmes, que es troba a cavall de dos mons —entre una apologètica dogmàtica conservadora i un incipient liberalisme de signe moderat—, no és menys veritat que la seva contribució pedagògica es va inserir llavors en una línia retrògrada i integrista, més encara si tenim en compte que el règim franquista —a banda de presentar Balmes com a defensor de la unitat religiosa, geogràfica i política d'Espanya— oferia un punt d'ancoratge per a l'educació del nacionalcatolicisme que porfidiejava per defugir de les connotacions paganitzants del nacionalsindicalisme, posició política que fou influïda durant els primers compassos del règim pel deixant del feixisme a través de la Falange.²⁹ Calgué esperar a què la marxa dels esdeveniments militars possessin en dubte la victòria de les tropes de l'eix i a les commemoracions dels centenaris de Jaume Balmes (el d'*El criterio*, l'any 1943, i el de la seva mort, l'any 1948) per tal que la seva figura —sempre present en l'univers ideològic del franquisme, a través del nucli d'*Acción Española*—³⁰ assolís un

pre, a ésser més disputat, per a fer-se'l cadascú seu, que no pas discutit —no en el sentit escolàstic, i inútil, d'aquest darrer mot, sinó en el sentit clàssic d'analitzar i d'escatir tots els elements integrants de cada problema». M. BATLLORI, «Balmes, sempre més disputat que discutit», a *Del vuit-cents al nou-cents: Balmes, Ehrle, Costa i Llovera, Casanovas. Obra completa*, vol. XVI, València, Biblioteca d'Estudis i Investigacions i Tres i Quatre, 2002, p. 101. Ens permetem esmenar al pare Batllori quan afirma que la conferència de l'any 1941, dictada per Ramon Roquer i Vilarrasa, titulada «El fundamento de la moral en Balmes», no fou publicada. A la Biblioteca Balmesiana de Barcelona hem localitzat un exemplar d'aquesta conferència: Ramon ROQUER I VILARRASA, *El fundamento de la moral en Balmes. Conferencia leída en la sesión que la ciudad de Vich dedica todos los años a su preclaro hijo, el día 9 de julio de 1941, organizada por su Excmo. Ayuntamiento*, Vic, Tipografía Portavella, 1941. [Es tracta d'un fullotó de dinou pàgines en què l'autor és presentat com a membre del CSIC i catedràtic en Filosofia.]

29. El nacionalsindicalisme reclamava un ensenyament intervingut per l'estat, inspirat en el règim de Mussolini, però amb clares connotacions nacionalsocialistes, que afavorís un ambient de camaraderia sobre les bases de l'obediència i la disciplina, bo i limitant l'actuació de l'Església. Una breu exposició del seu programa —on no apareix cap referència explícita a la pedagogia catòlica— es pot veure a G. GAVILANES, «Ensayo sobre una pedagogía nacionalsindicalista», *Revista de Educación Nacional*, vol. II, núm. 14 (febrer 1942), p. 27-29.

30. Per a bé o per a mal, Balmes —juntament amb Menéndez Pelayo i Vázquez de Mella— va ser un dels tres grans mestres del grup que donava suport a la revista *Acción Española*, fundada durant la república amb la finalitat de legitimar la rebel·lió contra el règim republicà. En relació a aquest grup, es pot veure R. MORODO, *Acción Española: Orígenes ideológicos del franquismo*, Madrid, Túcar, 1980. L'atracció que Balmes va exercir sobre aquest grup polític ha estat palesada per Hilari Raguier en alguns dels seus treballs, per exemple, al seu estudi Hilari RAGUER, «El catalanisme de Balmes», a *Contribució a la història de l'Església catalana: Homenatge a Mn. Joan Bonet i Baltà*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1983, p. 179-181.

veritable protagonisme.³¹ En aquest sentit, i gradualment, es va construir una imatge de Balmes que el va presentar com a mestre del seu temps, però també de la nova Espanya nacional que s'albirava després de la croada de la Guerra Civil, fins a l'extrem d'afirmar-se sense embuts que *El criterio* «debería ser un vademécum de todo docente español».³²

Contra el fil pedagògic que arranca de la Il·lustració i de les Corts de Cadis, que va assumir el liberalisme polític del segle XIX, segons es manifesta en el Pla Pidal de 1845 i en la Llei Moyano de 1857, i que troba la seva millor expressió en el reformisme educatiu de la Institución Libre de Enseñanza, es presentava un Balmes arrelat a la tradició conservadora que havia de ser restaurada de bell nou. Així, en aquell any 1943, el carlí Tiburcio Romualdo de Toledo —director general de Primera Ensenyança— va efectuar, des de la tribuna del Teatre Vigatà, una lectura pedagògica de Balmes certament interessada —per no dir manipulada— d'acord amb els supòsits ideològics i propagandístics del nou règim. En realitat, aquella visió balmesiana del primer franquisme depenia de la lectura política que havia fet a la seva tesi doctoral, publicada l'any 1934, José Corts Grau, que havia estat introduït en els cercles madrilenys d'*Acción Española* (Ramiro de Maeztu, Víctor Pradera, etc.) gràcies al marquès de Lozoya.³³ Altrament, l'Asociación Católica de Propagandistas, que va comptar durant els anys de la Segona República amb el lideratge d'Àngel Herrera Oria —després de la Guerra Civil, bisbe de Màlaga—, va tenir el pensament de Balmes com un inequívoc punt de referèn-

31. Després de la victòria aliada i a redós del centenari de la mort de Balmes, la seva obra i pensament aflora en les revistes especialitzades que, fins llavors, miraven amb molta atenció el que succeïa pedagògicament a Alemanya i Itàlia. Un exemple d'aquesta recuperació de la figura de Balmes es pot trobar a P. ROCAMORA, «Evocación apasionada de Jaime Balmes», *Revista Nacional de Educación*, vol. IX, núm. 87 (1949), p. 30-40.

32. S. CUESTA, «Balmes, maestro de su tiempo y del nuestro», a *Estudios sobre Balmes: Conferencias pronunciadas en Vich con motivo del centenario de la muerte de Balmes*, Vic, Patronato de Estudios Ausonenses, 1972, p. 193. [Tot i correspondre a una conferència pronunciada l'any 1948, no es va publicar fins molts anys després.]

33. «Balmes es como la fuente teológica que se derrama filosóficamente y católicamente sobre el mundo político sin una contradicción, sin una idea desarticulada, dominando mediante pocos y sublimes principios, conforme a la clásica doctrina agustiniana y tomista, las perspectivas de cada época. Sentada esta unidad, la monarquía, la unión de partidos, el tradicionalismo, la jerarquía social, son simples consecuencias, cuyo valor hay que contrastar en el principio del bien común». J. CORTS GRAU, *Ideario político de Balmes*, Madrid, Fax, 1934, p. 24-25. Es pot afegir que José Corts, que esdevindria rector de la Universitat de València, va preparar i prologar una antologia de Balmes que va publicar, l'any 1942, les edicions FE-Editora Nacional, on qualificava al nostre protagonista de *filòsof de la contrarevolució*.

cia.³⁴ En sintonia amb aquests enfocaments, es va interpretar la doctrina pedagògica balmesiana des d'una posició reaccionària, bo i presentant-la com una mena de precursora d'una actitud contrària al moviment de l'Escola Nova.³⁵

Tampoc es pot perdre de vista que, en aquells moments, les innovacions pedagògiques —introduïdes en l'educació europea des de la fi del segle XIX— van ser objecte d'una dura crítica, en ser acusades de promoure l'estat de crisi que, a partir del fracàs colonial del 1898, va aguditzar la decadència d'Espanya. Nogensmenys, aquell moviment de l'Escola Nova es vinculava al puritanisme calvinista de la ciutat de Ginebra, on, sota la presència omnímode de Rousseau, es va fundar, l'any 1912, l'Institut Jean-Jacques Rousseau, que, l'any 1925, donaria pas al Bureau International d'Éducation (BIE), que va comptar amb el suport de la Fundació Rockefeller. Val a dir que el Bureau es va convertir en el centre neuràlgic del reformisme pedagògic de l'època d'entreguerres i, a la seva seu, hi van treballar els més insignes pedagogs del moment (Claparède, Ferrière, Bovet, Piaget, etc.), cosa que va determinar que un bon nombre dels nostres mestres i educadors viatgessin fins a Ginebra per tal d'ampliar la seva formació i coneixements en una línia psicopedagògica. A banda de Ginebra, cal esmentar igualment el paper jugat pel neokantisme de Marburg (Natorp, principalment), on havien anat a estudiar —entre d'altres— Fernando de los Ríos i José Ortega y Gasset.³⁶

34. «Desde mi juventud tuve a Balmes por maestro» són les paraules que Alberto Martín Artajo va emprar per començar la seva conferència «Los españoles, según Balmes», pronunciada el 9 de juliol de 1962 a Vic. Aquests mateixos mots encapçalen també el pròleg a la versió d'*El criterio* que va preparar la Biblioteca de Autores Cristianos, Madrid, 1974. En aquest pròleg, Martín Artajo —que va ser ministre d'Afers Exteriors del règim franquista— manifesta que, gràcies a Ángel Herrera, es va iniciar en els estudis balmesians, fins al punt de reconèixer públicament el magisteri de Balmes que —com veiem— va planar sobre bona part de la intel·lectualitat franquista, llevat, naturalment, de Xènius. Així, per exemple, Ángel Herrera Oria va abordar la figura de Balmes diverses vegades, des de la tribuna del cercle d'estudis de l'Asociación Católica de Propagandistas, durant els anys que precediren a l'esclat de la Guerra Civil.

35. D'alguna manera, l'internacionalisme pedagògic que emanava del Bureau International d'Éducation Jean-Jacques Rousseau, amb seu a Ginebra, constituïa un dels enemics a combatre no només perquè des d'allà es propagaven les idees democràtiques de l'Escola Nova, sinó també pel seu rerefons maçònic i pacifista, que proclamava l'enteniment i la solidaritat entre els pobles, en consonància amb l'ideari kantianista de la *pau perpètua* i la declaració dels drets de l'home.

36. No s'ha d'oblidar que el neokantista Paul Natorp —considerat el pare de la pedagogia social en publicar, l'any 1899, un dels primers manuals sobre el particular— havia situat la religió dins dels límits de la humanitat, és a dir, havia fonamentat l'educació social sobre la base d'una filantropia d'arrel luterana que, fins i tot, desitja establir un neoprottestantisme. D'aquí les crítiques a Ortega y Gasset, que va anar a estudiar a Marburg i va difondre les seves idees pedagògiques. Tampoc Unamuno es podia salvar de les censure que es llançaven en aquells moments, cosa lògica, si tenim en compte que ambdós autors —Ortega via Natorp, Unamuno via Kierkegaard— havien afaiçonat el seu pensament —i la seva filosofia de l'educació— en contacte amb els vents luterans.

Amb aquests antecedents, és lògic que s'utilitzés Balmes per oposar-se al moviment de renovació pedagògica i que s'enfrontés *El criterio* a l'*Emili* de Rousseau, causa primera de tots els mals de la moderna educació que s'havia debilitat mercès al gust malaltís per tot allò que procedia de l'estranger, especialment de França.³⁷

Segons aquesta línia d'argumentació, la pedagogia —disciplina que neix a redós de pensadors luterans (Kant, Pestalozzi, Herbart, etc.)— s'havia allunyat de l'ortodòxia catòlica, de manera que calia recórrer el camí a l'inrevés, és a dir, retornar l'educació a un temps anterior a la Reforma i al Renaixement. «Bórrense —assenyalava Romualdo de Toledo— de una vez para siempre aquellos encomios que en historias de la pedagogía encontramos sobre el valor educativo del protestantismo». En efecte, bona part dels manuals d'aquesta disciplina —sobretot els alemanys elaborats seguint el model de Dilthey— emfasitzaven la importància de Luter, Kant, Schleiermacher, Humboldt i Pestalozzi, en ordre a la constitució de la pedagogia com a ciència. Per la seva banda, els autors francesos —Gabriel Compayré i Émile Durkheim són dos bons representants— destaquen la importància del racionalisme (Descartes), del naturalisme (Rousseau), de l'ideari jacobí de la Revolució amb el famós informe Condorcet (1793), de la universitat imperial (1806) de Napoleó i del positivisme (Comte) en la configuració d'un model d'instrucció pública que, a partir de la Tercera República (1871-1940), va consolidar el centralisme i la uniformitat d'un ensenyament que respon als interessos de l'estat-nació i que proclama arreu els beneficis del laïcisme escolar.

La reacció no es féu esperar i aviat van sorgir diversos manuals d'història de l'educació que tenien cura de preservar la tradició catòlica en detriment de la influència protestant. Així, es va dibuixar una línia educativa que parteix de l'Espanya imperial del Segle d'Or i que entra en conflicte amb l'enciclopedisme del segle XVIII i el liberalisme educatiu del segle XIX. Davant de la prostració i la decadència nacional, es reivindicava un seguit d'educadors catòlics, d'entre els quals sobresurten els noms de Balmes i Manjón, que seran presentats —juntament amb altres pedagogs (Poveda, Rufino Blanco, Ruiz Amado, etc.)— com els veritables educadors d'una Espanya que insistia en el paper pedagògic dels jesuïtes i en el reconeixement de la tasca educativa dels instituts religiosos docents.³⁸

37. La cosa venia, emperò, d'abans, ja que la contraposició entre *El criterio* i l'*Emili* apareix —per exemple— en el llibre Eustaquio UGARTE DE ERCILLA, *Balmes, polígrafo*, Madrid, Razón y Fe, 1923.

38. E. HERRERA ORIA, *Historia de la educación española desde el Renacimiento*, Madrid, Veritas, 1941.

El cas és que, si Balmes ja s'havia oposat als vents enciclopedistes, a la filosofia materialista, a l'agnosticisme metafísic, al centralisme jacobí i a la secularització docent, resulta lògic que els principis pedagògics de l'Espanya triomfant, l'any 1939, s'havien d'assentar sobre les bases d'*El criterio* per tal de bastir una veritable pedagogia científica en consonància amb els valors de l'ascètica cristiana, que havien de garantir l'èxit de la virtut i l'extirpació del vici. En darrer terme, la solució era òbvia: restauració del neoescolasticisme —del qual Balmes es pot considerar, en cert sentit, una mena de precursor—, que permetia un experimentalisme pedagògic de base realista; defensa de la llibertat d'ensenyament en la línia que va argumentar Balmes i, en conseqüència, la garantia del paper educatiu de l'Església, que conferia a l'estat —i, per tant, a l'educació pública— una funció de subsidiarietat que deixava la intervenció dels governs en matèria educativa en un segon terme.

No estranya, doncs, que el carlí Toribio Romualdo de Toledo —en fer seus els arguments de Menéndez Pelayo—³⁹ oposés Balmes a la tradició liberal i racionalista que «el krausismo logró infiltrar en todas las ramas de la pedagogía española, desde los tiempos, infaustos para nuestra patria, de Giner de los Ríos y de sus discípulos y secuaces».⁴⁰ Així s'insistia en l'acusació que planava sobre la Institución Libre de Enseñanza, establerta a Madrid l'any 1876, pel fet d'assajar una educació moderna i liberal al marge del control de la monarquia i de la influència de l'Església. Es denunciava que la Institución Libre de Enseñanza havia actuat a manera d'una poderosa força secreta que, a través de grans educadors com Manuel Bartolomé Cossío —que va ocupar, l'any 1904, la primera càtedra de Pedagogia de l'Estat espanyol—, havia erosionat els pilars de l'educació i de la cultura espanyoles. En qualsevol cas, no acabaven aquí, les crítiques, atès que, al costat dels krausistes, també es ventaven els errors dels assagistes perillosos —és a dir, dels intel·lectuals dubtosos o incrèduls— que, com Unamuno i Ortega, no constituïen un bon exemple per a la joventut.

39. És sabut que Menéndez Pelayo considerava que Balmes hauria d'haver estat el filòsof que renovés el panorama intel·lectual espanyol en detriment de Julián Sanz del Río. «¡Qué distinta hubiera sido nuestra suerte si el primer explorador intelectual de Alemania, el primer viajero filosófico, que nos trajo noticias directas de las universidades del Rin, hubiese sido Don Jaime Balmes y no Don Julián Sanz del Río!». M. MENÉNDEZ PELAYO, *Dos palabras sobre el centenario de Balmes. Discurso leído en la sesión de clausura del Congreso Internacional de Apologética, el día 11 de septiembre de 1910*, Vic, Imprenta G. Portavella, 1910, p. 8.

40. T. ROMUALDO DE TOLEDO, *Balmes educador: «El criterio» y la pedagogía española. Conferencia leída durante el solemne acto celebrado en el Teatro Vigatá, el día 9 de julio de 1943*, Vic, Ayuntamiento de Vic, 1943, p. 10. [Aquesta conferència també es va incloure en la recopilació *Memoria de los actos celebrados en la ciudad de Vich en conmemoración del centenario de «El criterio» de Balmes (1843-1943)*, Barcelona, Balmesiana, 1943, p. 93-108.]

Per consegüent, en aquells anys de postguerra, calia començar una nova croada —no militar, sinó pedagògica— en què es denigrava el foment dels mètodes pedagògics intuïtius, alhora que es proclamaven les excel·lències educatives del treball i de l'esforç, és a dir, del cultiu de la voluntat en un context procliu a una escola autoritària i disciplinada, amb una forta presència d'elements ideològics i religiosos. Nogensmenys, aquesta escola, que es negava a reconèixer la nostra identitat catalana, també marginava a la dona, tal com es desprèn del parlament de Romualdo de Toledo en afirmar «que no es camino para perfeccionarla el insensato afán de igualarla al varón», més encara —afegia— «si las legítimas aspiraciones femeninas de ciencia y de trabajo no tienen el contrapeso de la honestidad, fin próximo de la educación de la mujer».⁴¹ En darrer terme, Balmes havia estat utilitzat i tergiversat en presentar-lo com l'educador del nou règim, d'un règim que veia en *El criterio* un restaurador de la filosofia escolàstica que, així, donava una bastida intel·lectual i pedagògica a l'educació del franquisme, que —no podem oblidar-ho— va recórrer al tomisme per a la confecció dels manuals de filosofia del batxillerat.

Sortosament, avui —després del Concili Vaticà Segon, amb el seu diàleg ecumènic—⁴² ens trobem lluny d'aquell temps del nacionalcatolicisme, la qual cosa ens permet fer una valoració més justa i equilibrada de la contribució pedagògica balmesiana. En qualsevol cas, sembla clar que, a l'interior de l'obra de Balmes, batega una inequívoca vocació pedagògica —frustrada tanmateix pels avatars de la vida, amb els seus coneguts fracassos per accedir a una càtedra— que també és resultat del seu geni especulatiu i pràctic. Justament, Joaquim Carreras Artau assenyala que la vocació pedagògica va ser la més acusada de

41. T. ROMUALDO DE TOLEDO, *Balmes educador: «El criterio» y la pedagogía española. Conferencia leída durante el solemne acto celebrado en el Teatro Vigatá, el día 9 de julio de 1943*, Vic, Ayuntamiento de Vic, 1943, p. 107.

42. És cosa històricament comprovada que la figura de Balmes ha estat interpretada en cada moment segons l'esperit d'època, tal com confirma la lectura que va fer el cardenal Vicente Enrique y Tarancón, el 9 de juliol de l'any 1971, en parlar, justament, de l'actualitat del magisteri de Balmes. En aquella ocasió, l'arquebisbe de Toledo —immergit en l'ambient postconciliar— va ratificar el caràcter de veritable mestre de Balmes, bo i partint del supòsit que el mestre és qui té el deure i la responsabilitat de dirigir i educar als seus germans, els homes. En el seu parlament, Vicente Enrique y Tarancón insistia en el realisme i la valentia del magisteri balmesian en un sentit humanista que coincidia amb els plantejaments del Concili Vaticà Segon i la posició de Pau VI, que també van ser motiu —com l'humanisme balmesian— d'escàndol. V. ENRIQUE Y TARANCÓN, *Actualidad del magisterio de Balmes. Conferencia pronunciada en el Salón de la Columna de las Casas Consistoriales, el día 9 de julio de 1971, en la solemne sesión anual que el Ayuntamiento de Vich organiza en la conmemoración de la muerte de Jaime Balmes*, Vic, Ayuntamiento de Vich, 1971.

Balmes, després —lògicament— de la de sacerdot. Per tal de fonamentar la seva opinió, el petit dels germans Carreras Artau manifesta que la vocació pedagògica balmesiana es fa palesa en dues direccions: en el seu magisteri cívic, exercit a l'Estat espanyol, i en el magisteri filosòficoapologetic, que va desenvolupar de cara a Europa.⁴³

Després del que acabem de dir, s'entén que el mateix Joaquim Carreras Artau dirigís, l'any 1965, una tesi doctoral sobre la pedagogia de Balmes que va posar de relleu la seva vocació pedagògica que ultrapassa l'àmbit escolar per incidir en el camp social, bo i exercint una acció educativa popular que abasta tots els àmbits i graus de l'ensenyament. Segons aquest estudi doctoral, Balmes fou un pedagog catòlic, modern, social i del sentit comú, que es pot presentar —si forcem una mica les coses— com un antecedent de l'Escola Nova pel seu caràcter activista, social i filantròpic.⁴⁴

ELS ANYS D'APRESENTATGE

A partir dels treballs del pare Ignasi Casanovas, tots els biògrafs de Balmes han assenyalat la importància que va tenir, en la seva trajectòria intel·lectual, la dimensió autoformativa o autodidàctica.⁴⁵ Sembla evident que Balmes —tot i ser alumne del Seminari de Vic entre els anys 1817 i 1826 i de la Universitat de Cervera entre els anys 1826 i 1835— sempre va mostrar un cert gust per l'aïllament i el treball individual, circumstància que va conferir a la seva gestació formativa un inequívoc vessant autoformatiu en consonància amb una personalitat un xic introvertida i tancada. En qualsevol cas, cal remarcar que el període heteroformatiu es troba determinat pel tancament de la Universitat de Cervera durant dos cursos —1830-1831 i 1831-1832— a causa de les convulsions polítiques que van comportar la clausura de totes les universitats d'Espanya. Al Seminari Tridentí de Vic, Balmes va cursar —després de fer els estudis primaris en dues escoles de la ciutat— gramàtica (tres cursos), retòrica (dos cursos), filosofia (tres

43. J. CARRERAS ARTAU, «La vocación pedagógica de Balmes», *Perspectivas Pedagógicas*, vol. III, núm. 9 (1962), p. 3-5.

44. S. GARRIDO SALDAÑA, *La pedagogía de Balmes*, Barcelona, Universitat de Barcelona, Facultat de Filosofia i Lletres, 1965.

45. Aquesta dimensió autoformativa, des de la doble vessant intel·lectual i moral, ha estat destacada pels biògrafs de Balmes, com els pares Casanova i Florí. Amb tot, a voltes es distingeix entre autoformació i autodidacta en el sentit que, a Balmes, li escau el primer qualificatiu però no el segon. J. BALMES, *Obras completas*, vol. 1: *Biografía y epistolario*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 148.

cursos) i un curs de teologia.⁴⁶ A Cervera —universitat que es trobava no només en una profunda decadència, sinó en total descomposició—, on va estar del 1826 al 1830, del 1832 al 1833 i del 1834 al 1835, va estudiar teologia (set cursos) i cànons (dos cursos) i va obtenir els tres graus acadèmics de batxiller en dret, llicenciat en teologia i doctor en teologia.⁴⁷

Ben mirat, els seus anys d'aprenentatge han estat objecte de diverses revisions històriques que posen de manifest la importància de la seva dimensió autoformativa, més encara si tenim en compte que els seus mestres no posseïen una alta qualitat intel·lectual i que, des de la seva adolescència, va portar a Vic una vida reclosa i tancada, dedicada a l'estudi, tal com deixa constància en la seva vindicació personal, escrita l'any 1846.⁴⁸ A més de poder accedir, com Descartes, a llibres prohibits, consta que, a Cervera —on s'hostatjava al col·legi de Sant Carles gràcies a una beca—, va romandre moltes hores a la seva cel·la dedicat a la meditació i a l'aprofundiment de les matemàtiques, bo i mantenint una actitud de solitud i reflexió que seguia des d'infant i que va fer que el seu pensament no partís d'una fidelitat d'escola, sinó de la rebel·lia contra totes les escoles.⁴⁹

46. Balmes va ingressar al Seminari de Vic quan tenia set anys, cosa gens estranya si tenim en compte que una característica d'aquest centre fou que abraçà la formació dels nois des de les edats més primerenques fins als estudis universitaris superiors de tipus eclesiàstic. Sobre l'ambient del Seminari de Vic i els mestres que impartien docència en temps de Jaume Balmes, es poden veure els treballs següents: I. ROVIRO, *Diccionari de filòsofs, teòlegs i mestres del Seminari de Vic (1749-1868)*, Vic, Patronat d'Estudis Osonencs, 2000; R. RIAL CARBONELL, *L'ensenyament superior a la Catalunya central entre els segles XVII i XIX: De la Universitat Literària de Vic (1599-1717) al Seminari Conciliar de Vic (1749-1868)*, Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya, 2003.

47. Sobre el pas de Balmes per la Universitat de Cervera, es pot veure F. RAZQUIN FABREGAT, «La presencia del filósofo Jaime Balmes en la Universidad de Cervera», *Ilerda*, vol. VII (1948), p. 35-55. A banda de la detallada exposició que fa del pas de Balmes per la Universitat de Cervera, convé significar que, en opinió d'aquest autor, la filosofia balmesiana no correspon a la de l'escola de Cervera, sinó que, en atenció a la seva pròpia capacitat personal, Balmes va crear un sistema per damunt de qualsevol ensenyament i fórmula, de manera que, així, es referma la dimensió creativa i autodidàctica del nostre personatge.

48. «Nadie me vio en otro lugar que en mi casa, en la iglesia, en el colegio, en algunas casas de los regulares, con quienes tenía frecuentes relaciones, y en la biblioteca episcopal, donde me hallaba mientras estaba abierta». J. BALMES, *Obras completas*, vol. VII: *Vindicación personal*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 777.

49. Tal com ha assenyalat el pare Batllori, la preocupació pels avanços de les ciències físicomatemàtiques fou una constant en l'activitat dels jesuïtes setcentistes, a la qual cosa s'ha d'afegir que els tractats filosòfics emprats a Cervera, d'arrel jesuítica, conferien una gran importància als problemes físicomatemàtics. D'aquí que Balmes —que sempre va servir una bona opinió de la preocupació jesuítica per les matemàtiques— exaltàs la seva aportació en el famós capítol quaranta-sis d'*El protestantismo comparado con el catolicismo*. Per a Balmes, les matemàtiques —a banda de la seva influència pràctica— tenien un doble valor doctrinal: un d'apologètic, si eren cultivades pel clergat;

«La seva precocitat, d'una banda, i el seu caràcter, de l'altra, el varen fer un autodidacte, més que no pas un deixeble d'algun mestre».⁵⁰

Aquesta manera d'estudiar ha estat objecte de qualque censura des del moment que, en ocasions, s'ha considerat que el talent de Balmes —davant de l'absència de veritables mestres— es va precipitar per una línia de treball analítica que va dificultar grans aportacions sintètiques.⁵¹ No obstant això, convé precisar que, si bé a la Universitat de Cervera no va poder rebre el magisteri directe dels membres de la Companyia de Jesús —que havia estat expulsada en temps de Carles III—, el cert és que Balmes es pot considerar —en opinió del pare Batllori—⁵² un veritable deixeble d'aquella vella escola setcentista que va saber entroncar amb l'esperit jesuític, influència que es pot resseguir a través de les lectures que va realitzar de manera personal.⁵³

En aquest punt, es poden recordar aquelles paraules de Goethe —en ocasions s'ha forçat la comparació entre ambdós personatges— quan assenyala, en les seves converses amb Eckermann, que els talents no neixen per abandonar-se a si mateixos, sinó per sortir a la recerca d'uns bons mestres que sàpiguen treure tot el profit del seu alumne. Més enllà d'aquesta observació, es pot establir un

un altre de filosòfic, per obrir nous viarans per a l'elucubració filosòfica. M. BATLLORI, «Filosofia balmesiana y filosofia cervariense», *Pensamiento*, vol. 3 (1947), p. 281-293.

50. R. TORRENTS, «Les universitats de Balmes», a *Jaume Balmes (1810-1948): Cent-cinquan-tè aniversari*, 1998, Vic, Ajuntament de Vic, 1998, p. 19.

51. Aquest és el parer de Joan Manyà quan assenyala el següent: «Por esto el talento joven con formación autóctona, sin maestros que expliquen y presenten como diluidas las ideas sintéticas, siente propensión incoercible al análisis, a la crítica, a la independencia intelectual. Por esto el sentido analítico se desarrolló en Balmes de una manera tan franca y decidida que constituye como la modalidad de su filosofía, que quedó en él como definitiva porque su vida breve impidió la superación». J. MANYÀ, «Balmes filósofo: su estilo a través de las páginas de *El criterio*», a *Conferencias sobre «El criterio» de Balmes*, Barcelona, Balmes, 1944, p. 14.

52. El pare Batllori constata una sèrie de coincidències entre la filosofia balmesiana i la que, inspirada en la tradició jesuítica, s'impartia a la Universitat de Cervera, com —per exemple— el desinterès pel lul·lisme i la veneració de sant Tomàs i Suárez. A més, el caràcter autodidàctic que va conferir Balmes al seu projecte personal de formació referma aquesta dependència envers aquella vella escola jesuítica de la Universitat de Cervera setcentista. M. BATLLORI, «Balmes en la història de la filosofia cristiana», a *Balmes i Casanovas: Estudis biogràfics i doctrinals*, Barcelona, Balmes, 1959, p. 17-36.

53. En relació a aquest lligam de Balmes amb la tradició jesuítica de Cervera, Alexandre Galí comenta el següent: «N'havia rebut —trobada de segur a la Universitat de Cervera, malgrat l'estat decadent— la part millor, és a dir, aquell assenyat intent de conciliació del món modern amb la *filosofia perennis* que intentaren els pares jesuïtes abans de l'exili i que van continuar mantenint algunes de les seves figures més preclares. Balmes fou més agosarat que els introductors de la filosofia escocesa, però ell era un home de seny i un atleta i es podia permetre agosaraments». *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya (1900-1936)*, Barcelona, Fundació A. G., 1980, p. 66.

cert paral·lelisme entre ambdós autors: Goethe fou un conseller àulic de la cort de Weimar; Balmes va voler exercir sense èxit —atès que no va triomfar la seva proposta per resoldre la successió dinàstica— el mateix paper a la cort de Madrid.⁵⁴

Efectivament, Balmes —com qualsevol persona de capacitat més que mitjana— es formà més pel seu propi esforç personal que no pas per l'ensenyament d'uns mestres que —tot i la seva bona disposició— no podien oferir grans coneixements. A través d'un dels seus primers biògrafs —Antoni Soler, responsable de la Biblioteca Episcopal Vigatana, que comptava en temps de Balmes amb més de vint mil volums—, sabem que es passava moltes hores en aquell establiment, fins al punt d'esdevenir el seu segon domicili. Ell mateix —en la seva esmentada *Vindicació personal*— comenta que, durant les seves vacances escolars a Vic, es passava el dia a la biblioteca «desde que se abría hasta que se cerraba, como es público en esta ciudad».⁵⁵

Endemés, des de la seva adolescència, va buscar les notes diferencials del geni, per la qual cosa va llegir i rellegir biografies d'homes cèlebres. En aquesta direcció, paga la pena esmentar que les seves lectures predilectes en els anys de carrera foren els llibres de filosofia, bo i mantenint el seu interès per les biografies. No esdevé gens sorprenent, doncs, que Balmes —segons confirma el testimoni d'Antoni Soler— va llegir, quan era estudiant a Vic, dos diccionaris biogràfics en francès formats per diversos volums.

Segons sembla, el seu sistema de llegir consistia a recórrer amb la mirada intel·ligent els prestatges, examinar àvidament els índexs dels llibres que l'interessaven i estudiar aquells punts que més cridaven la seva atenció. En el fons, consta que no va estudiar autors, sinó temes o qüestions, a través de la consulta de tractadistes que abordaven un punt discutit per tal de formar-se un

54. A banda de la possible coincidència en el seu paper de consellers àulics, no hi ha dubte que Goethe i Balmes van manifestar la seva simpatia per Napoleó, al qual ambdós consideraven un home de gran talent, això és, un geni. A més, tots dos —Goethe i Balmes— insisteixen en la importància del talent i es van interessar per la figura de François Guizot (1787-1874), una mena d'heroi als ulls de Goethe i un esperit pervers a parer de Balmes. Efectivament, mentre Guizot era per a Goethe un sàgac historiador que, en publicar la *Histoire générale de la civilisation en Europe* (1828), havia destacat la idea de la llibertat personal com a principi germànic assumit per la Reforma luterana, Balmes veia en aquesta llibertat el desencadenant de la ruptura cristiana amb la consegüent desobediència a l'autoritat papal. En veritat, Goethe —tot i la seva atracció per Itàlia— mai va veure amb bons ulls el món catòlic i, encara menys, el poder papal, aspectes essencials de la cosmovisió balmesiana. Les referències de Goethe sobre Guizot es poden trobar a J. P. ECKERMANN, *Conversaciones con Goethe*, Barcelona, Acantilado, 2005, esp. p. 398-399.

55. J. BALMES, *Obras completas*, vol. VII: *Vindicación personal*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 778.

judici, això és, un criteri propi que, a la llarga, havia de conferir una estructura sistemàtica al seu pensament. Altrament, Balmes no era partidari de llegir amb una ploma a la mà per fer anotacions, sinó que considerava que el millor llibre d'apunts era el cap, per bé que, quan es tracta de noms propis i dades, convé no confiar-se massa de la memòria. Fet i fet, aquesta manera d'estudiar ofereix un corol·lari pedagògic des del moment que —per exemple— també pensa estructurar l'ensenyament de les matemàtiques a partir d'aquests nuclis temàtics o centres d'interès: «En matemáticas, como en todos los ramos científicos, hay ciertos puntos capitales dominantes que, una vez entendidos, facilitan la inteligencia de todos los otros; y he aquí uno de los principales secretos de la enseñanza: saber conocerlos, saber colocarse en ellos y saber dirigir la vista en torno como quien contempla el terreno desde las crestas de un monte elevado descubriendo de una sola ojeada los cerros, los valles y las llanuras».⁵⁶

Aquesta especial manera de treballar —a partir de temes o qüestions nuclears— va facilitar que pogués recordar els principis i fonaments de la seva filosofia lluny de casa seva, quan no disposava de tot el material que havia garbellat i ordenat. Així queda esbossat el caràcter autodidacta de Balmes, que, molt probablement, va ser en el camp de les matemàtiques on més va desenvolupar aquesta activitat autoformativa que —després dels seus intents fallits d'ocupar una càtedra— el portà a seguir una vida gairebé oculta a Vic entre els anys 1837 i 1841.⁵⁷ A tall d'il·lustració, potser convé recordar que quan la junta examinadora va preguntar a Balmes si havia cursat les matemàtiques, va donar la següent resposta: «No les he cursat, les he estudiat», cosa que confirma que va aprofundir en el coneixement matemàtic per iniciativa personal, perquè, si les hagués cursat, és possible que no en sabés, però, en estudiar-les per pròpia decisió, va poder conèixer-les.⁵⁸

56. J. BALMES, *Obras completas*, vol. VIII: *Plan de enseñanza para la cátedra de Matemáticas de Vich*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 547.

57. En una carta adreçada a Inocencio María Riesco-Le Grand, el 3 de juliol de 1839, Balmes manifesta: «Pero figúrese usted un hombre de veintiocho, que después de haber concluido sus carreras de Teología y Cánones en la universidad, ha tenido que tomar a cuestras la pesada carga de dos cátedras de Matemáticas a la vez, ¡y bien se le alcanzará que no he tenido muy libre el tiempo para dedicarme a cierta clase de estudios!». J. BALMES, *Obras completas*, vol. I: *Biografía y epistolario*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 610.

58. L'anècdota queda recollida pel pare Ignasi Casanovas en la seva biografia (*Balmes. La seva vida. El seu temps. Les seves obres*) i ha estat destacada per tots aquells que han estudiat la presència de la matemàtica en l'obra balmesiana: M. SELGA, «Balmes, profesor de matemáticas», *Pensamiento*, vol. 5 (1959), p. 53-79; J. M. NÚÑEZ ESPALLARGAS, «La cultura matemática en l'obra de Jaume Balmes», *Ausa*, vol. XVI, núm. 135 (1995), p. 267-276.

Juntament amb això, cal destacar el fet que Balmes fou lector de Descartes, que va freqüentar el col·legi de La Flèche a començaments del segle XVII, escola de prestigi regida pels jesuïtes, que seguien el seu famós mètode d'ensenyament, o *ratio studiorum*, formalitzat l'any 1599 pel cardenal Acquaviva. De fet, Balmes va experimentar, en el seu procés de formació, una cosa ben semblant a la que Descartes va viure a La Flèche i que va reflectir en el seu *Discurs del mètode*: l'atracció i aplicacions que tenien les matemàtiques per al foment de les ciències i de les arts. No acaba aquí la cosa, perquè ell mateix coneixia la tradició jesuítica que, a través dels *Ejercicios espirituales*, promouen la solitud, l'examen de consciència i la meditació.⁵⁹ Fins i tot s'ha dit que *El criterio* significa, en l'ordre natural i filosòfic, el que els *Ejercicios espirituales* reporten des de la perspectiva sobrenatural i ascètica, de manera que es pot establir entre ambdós una mena de síntesi complementària.⁶⁰

Podem afegir, encara, que aquesta predilecció de Balmes per la Companyia de Jesús tingué el màxim esclat en la famosa apologia que va fer dels jesuïtes, inserida en el capítol quaranta-sis d'*El protestantismo comparado con el catolicismo*, obra preparada entre els anys 1836 i 1840 i publicada en quatre toms entre els anys 1842 i 1844, en resposta a la que va escriure François Guizot —en un context de revifalla del luteranisme—⁶¹ i que, al capdavall, fou una espècie d'*alter ego* de Balmes.⁶² Enfront de la defensa del protestantisme i de la instrucció pública estatal que representa Guizot, ministre d'Educació i una mena d'hereu de Voltaire, s'aixeca la resposta —a manera d'antítesi— de Balmes, que, en la

59. A la seva *Filosofia elemental*, Balmes fa una lloança de la meditació, que defineix com «aquell treball intel·lectual amb què procurem conèixer a fons alguna cosa». J. BALMES, *Obras completas*, vol. VIII: *Plan de enseñanza para la cátedra de Matemáticas de Vich*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 92.

60. I. GRIFUL, «El criterio de Balmes y los Ejercicios de san Ignacio», a *Conferencias sobre «El criterio» de Balmes*, Barcelona, Balmes, 1944, p. 35-48.

61. Una vegada finalitzades les guerres napoleòniques a Europa, va sorgir un moviment favorable al luteranisme. A Alemanya, l'any 1817, les corporacions d'estudiants van celebrar una gran festa a la fortalesa del mont Wartburg en memòria del naixement de la Reforma luterana (1517) i de la batalla de les nacions de Leipzig (1813). Aquestes celebracions constitueixen una fita important per al nacionalisme alemany, que va trobar en la figura de Luter un inequívoc punt de referència per a la unificació germànica sota la direcció de Prússia.

62. L'admiració que Balmes sent pels jesuïtes rau —entre altres factors— en la seva capacitat d'adaptar-se a l'esperit dels nous temps i incorporar a la vida intel·lectual dels seus col·legis els avanços humanístics i científics. «Las matemáticas, la astronomía, todas las ciencias naturales van tomando vuelo, fundanse en las capitales de Europa sociedades de sabios para cultivarlas y fomentarlas; los jesuitas se distinguen en esa clase de estudios, y brillan con alto renombre en las grandes academias». J. BALMES, *Obras completas*, vol. IV: *El protestantismo comparado con el catolicismo*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 462.

seva condició de deixeble dels jesuïtes, vol donar respostes —bo i defugint qual-sevol temptació quietista— a un món modern sobre la base de la tradició i la moralitat catòliques, segons una fórmula ben establerta en l'ideal de la civilització que exigeix la presència de la intel·ligència, la moralitat i el benestar.

S'entén així que la seva filosofia —i, en especial, *El criterio*— sigui el resultat de la seva pròpia autoformació, d'una formació seguida individualment en contacte amb autors com ara sant Agustí, sant Ignasi i Descartes, que, des de diferents punts, van desenvolupar —*more socratico*— la introspecció i l'autoco-neixement sense negar, emperò, la realitat exterior. El que sí afirma Balmes és una noció genèrica de llibertat entesa com absència de coaccions exteriors i, en conseqüència, entesa com autodomini i autodeterminació personals. Tant és així que Balmes va viure en la solitud del gabinet i allà va trobar, com els grans genis, la inspiració que pacientment esperava per confegir els seus treballs.⁶³ Això significa que les experiències personals del mateix Balmes brollen a *El criterio*, que —sense proposar-s'ho— aconsegueix ser una espècie d'autoretrat del seu autor. Resulta lògic, doncs, que aquesta obra reflecteixi aspectes de la seva autobiografia espiritual o interna, de la mateixa manera que la seva *Vindicación personal* forneix la seva autobiografia exterior o mundana.⁶⁴

Talment no ha d'estranyar aquest tremp de la seva personalitat, si tenim en compte les circumstàncies històriques del moment —quan van esclatar les hosti-

63. Quan Balmes dibuixa la personalitat del geni, dóna una imatge que no és més que el seu propi retrat personal: «He aquí el genio: he aquí la imagen del mortal dichoso a quien los cielos, en la hondura de sus arcanos, otorgaran el sublime destello de inspiración creadora... Absorto en su inspiración, la contempla bajo las formas más bellas hermoseedada con riquísimos colores... Vedle allá, en noche silenciosa, mientras la naturaleza descansa en profundo sueño, mientras los astros siguen tranquilamente su carrera en la inmensidad de la bóveda celeste; vedle allá encerrado en solitaria torre, arrobado, con los ojos clavados en el cielo, ora mostrando que el corazón le salta de contento, ora erguida su noble frente en elevada esperanza. ¿Sabéis lo que hace? Pregunta al mundo por sus leyes, demanda a los astros la dirección y figura de sus órbitas, interroga la inmensidad del universo para que le revele el secreto de sus combinaciones sublimes. Contempla, no discurre; adivina, no calcula; no conoce, ve. Espera paciente e incansable el momento dichoso en que se romperá a sus ojos el sello del arcano; su corazón le dice que este momento llegará; y llega, y descende de lo alto una inspiración misteriosa, y se siente tocada su frente con una caña de oro, y se abren a la luz sus ojos; y, vuelto a los mortales, les clama alborozado: Las vi, miradlas; ellas son». J. BALMES, *Obras completas*, vol. VIII: *Fragmentos literarios*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 426.

64. La *Vindicación personal*, que data de l'any 1846, pot ser entesa —a més d'una defensa enfront de les crítiques rebudes— com una espècie de relat de formació en què dóna compte i raó del seu itinerari escolar i dels mestres que va tenir. Al seu torn, comenta el seu estil auster de vida, fins al punt d'afirmar que va preferir l'obscuritat de la vida domèstica a la brillantor d'una carrera universitària. J. BALMES, *Obras completas*, vol. VII: *Vindicación personal*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 772-787.

litats bèl·liques per la qüestió dinàstica— i, sobretot, el desig que tenia —com a bon romàntic— d'esdevenir un autèntic geni, cosa que tampoc ha de sobtar, si considerem l'ambient en què es va moure. En aquesta línia, val a dir que Balmes distingeix entre els professors que tenen geni i els que no en tenen («Hay sabios de profesión y los hay de genio; así sucede en todo», escriu en els seus *Pensamientos*), de la mateixa manera que considera que hi ha alumnes que poden arribar a ser genis i ni n'ha d'altres —la majoria— que, tot i el seu talent, es troben mancats d'aquest element de genialitat que se singularitza per la inspiració creadora que es fonamenta —*more* cartesià— en la intuïció clara i viva.⁶⁵

És important de ressaltar que, per a l'insigne pensador vigatà, la genialitat la fomenta la natura, però la desenvolupa i fins i tot la crea l'esforç a través de l'exercici de la voluntat. En qualsevol cas, queda clar que, per a Balmes, el geni constitueix una figura cabdal de la seva reflexió psicopedagògica, preocupada per tal que aquells esperits genials no es malmetin. Remarquem que les al·lusions al geni són freqüents al llarg de tota la seva àmplia obra, bo i insistint que el veritable geni es distingeix més per veure que no pas per discórrer. «El verdadero genio más bien ve que discurre; y el talento es tanto más claro y elevado cuanto más se acerca a esa fuerza intuitiva que comprende los objetos a la primera ojeada... Dichosa la nación que tiene a su frente un hombre de esta clase, dotado al propio tiempo de rectitud de intenciones y firmeza de voluntad; en poco tiempo podrá lograr por simples providencias gubernativas lo que no fuera dable conseguir con dilatadas discusiones de asambleas deliberantes».⁶⁶

Fa la impressió, també, que Balmes confiava en la intervenció salvífica d'un líder carismàtic capaç d'adreçar i dirigir un país malmès per la influència exterior i la guerra civil com Espanya.⁶⁷ D'aquí ben segur el seu gust per llegir bio-

65. En la col·lecció de pensaments de Balmes, trobem diverses reflexions referides al geni i al talent que tot seguit reproduïm: «Entendemos más por intuición que por discurso: la intuición clara y viva es el carácter del genio»; «Un genio se inclinará al sistema de las ideas innatas»; «Un genio es una fábrica, un erudito un almacén»; «Talento; ¡qué palabra tan vaga! Sus definiciones y clasificaciones darían lugar a una grande obra»; «Hay talentos claros porque son superficiales; son como un arroyuelo de escasa profundidad; enturbiada un poco el agua, todavía se distinguen la arena y piedrecitas del fondo»; «Hay talentos profundos, pero claros: son una grande antorcha que todo lo alumbrá»; «El ingenio suple a veces el genio: es como el agua que nos ofrece una gran profundidad, reflejándonos la inmensidad del firmamento». J. BALMES, *Obras completas*, vol. VIII: *Pensamientos*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 328-334.

66. J. BALMES, *Obras completas*, vol. VI: *La discusión y el gobierno*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 449.

67. Balmes considerava Mendizábal el geni de la revolució, de manera que buscava un altre geni per oposar-s'hi. És probable que, en algun moment, ell mateix pensés que podia ocupar —si més no, fomentant el debat públic— aquest paper de lideratge que a França havia protagonitzat Napoleó en aturar la cadena d'esdeveniments de la Revolució Francesa.

grafies, aquells grans homes —al seu parer, Napoleó i Descartes són dos genis de la guerra i de la filosofia, respectivament—⁶⁸ que, d'una manera o altra, s'apropen a la condició de genis que —en darrer terme— es caracteritzen no per tenir moltes idees, sinó per posseir només unes poques, perquè, com més elevada és una intel·ligència, menys idees es tenen. En totes les qüestions —i ara seguim el capítol XVI d'*El criterio*— hi ha un punt de vista principal des del qual el geni ho domina tot per damunt de la resta de mortals, és a dir, el comú dels homes, amb la qual cosa Balmes tanca el camí al geni enciclopèdic, condició que potser reservava per a ell mateix, tal com demostra l'abast de la seva obra.

Tot fa pensar que Balmes es va considerar un geni que no va ser reconegut durant els seus anys d'estudi a Vic i Cervera. «Así, cuando entre los jóvenes se encuentra alguno en cuya frente chispea la llama del genio, nadie le advierte, nadie se lo avisa, nadie se lo hace sentir, y, encajonado entre los buenos talentos, prosigue su carrera sin que se le haya hecho experimentar el alcance de sus fuerzas».⁶⁹ Naturalment que, situats en aquesta conjuntura —això és, l'existència d'uns pocs alumnes genials i d'un bon nombre de comuns o vulgars—, cal fer tot el possible per tal que els millors predisposats no es perdin pel camí. És obvi que l'ensenyament de la matemàtica —però també de les humanitats— és un bon banc de proves per descobrir aquells alumnes que no es limiten a reproduir les explicacions del professor, sinó que posseeixen una vàlua específica capaç de ser veritables inventors, de manera que el seu talent —gràcies a la intuïció— es pot desenvolupar fàcilment. La conseqüència de tot plegat és ben evident: «El hábil profesor desea tomar la medida de los talentos que hay en la cátedra, y el tiempo que le sobra después de la explicación lo emplea en hacer un experimento».⁷⁰ Ens trobem, doncs, davant d'una estratègia didàctica que sense negligir la significació del grup —del grup-classe, diríem actualment—, busca clarament captar els esperits que posseeixin més talent, és a dir, els més capacitats i selectes.

Insistim, emperò, que, segons Balmes, no tots els alumnes tenen la mateixa capacitat, atès que Déu distribueix les facultats en diferents graus. Tant és així que es pot establir una classificació a manera de tipologia psicològica: primer, els genis que tenen bon talent i, en segon terme, aquells alumnes en què el talent

68. Balmes mostra una gran simpatia per Napoleó, que, a banda del seu enginy militar, va posar fi a la Revolució Francesa. Tant és així que es pregunta què se n'hauria fet de França si el geni napoleònic no l'hagués salvat en preservar-la de la dissolució i l'anarquia. J. BALMES, *Obras completas*, vol. V: *La civilización*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 471.

69. J. BALMES, *Obras completas*, vol. III: *El criterio*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 584.

70. J. BALMES, *Obras completas*, vol. III: *El criterio*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 586.

minva ostensiblement. En qualsevol cas, i a banda d'aquesta divisió psicològica rudimentària —la psicologia sempre va despertar l'interès de Balmes, tal com demostra el seguiment que va fer de la frenologia que havia estat introduïda a casa nostra per Marià Cubí i Soler—,⁷¹ s'ha de dir que el nostre polígraf va reconèixer la necessitat dels estudis elementals i, per tant, que la instrucció arribés a tothom a través de compendis o manuals divulgatius que responien a una estratègia didàctica ben dissenyada: només després d'una introducció a les nocions elementals i primordials de qualsevol ciència es pot accedir a l'estudi d'obres de major pes i consistència, és a dir, a les obres magistrals.⁷²

Vistes així les coses, en el desplaçament de tota ciència s'estableixen dos nivells: l'elemental i l'inventiu. El primer està reservat a l'home corrent, que, a falta de geni, es belluga en l'ordre elemental, de manera que requereix de l'auxili d'altri per assolir un coneixement llibresc de les coses. Per la seva banda, el segon —l'inventiu— és propi d'aquella minoria que gaudeix del talent d'invenció, és a dir, d'aquells que es poden guiar a ells mateixos i no s'han de limitar a un saber erudit, sinó que poden conèixer directament les coses. Per tant, *El criterio* —a manera d'art del recte pensar— ofereix dues vies que marquen una línia de demarcació entre aquells que estan preparats per a la invenció respecte d'aquells que, simplement, s'han d'accontentar amb la repetició. Ara bé, el camí és difícil i no es troba exempt de dificultats: «No admita ideas sin analizar, ni proposición sin discutir, ni racionio sin examinar, ni regla sin comprobar; fórmese una ciencia propia, que le pertenezca como su sangre, que no sea una simple recitación de lo que ha leído, sino el fruto de lo que ha observado y pensado».⁷³

71. Cal recordar que Balmes no adopta una actitud contrària davant de la frenologia —a la qual va dedicar diversos estudis (J. BALMES, *Obras completas*, vol. VIII: *Frenología*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 270-327)—, sinó que més aviat es limita a denunciar els possibles perills d'una aplicació unilateral, ja que —més enllà de les relacions entre el cervell i la ment— pot conduir a un determinisme materialista que posi en perill la llibertat humana i la dimensió espiritual de l'ànima. Sobre les relacions de Balmes amb la frenologia, es pot veure A. BORDÀS I BELMONTE, *La missió de l'Església en la societat segons Jaume Balmes (1810-1848)*, Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya, 1991, p. 162-172.

72. Aquest consell és formulat per Balmes de la manera següent: «Ningún arte ni ciencia debe estudiarse por diccionarios ni enciclopedias; es preciso sujetarse primero al estudio de una obra elemental para dedicarse en seguida con fruto a la lectura de las magistrales». J. BALMES, *Obras completas*, vol. III: *Filosofía elemental*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 90. En realitat, ell mateix va seguir aquesta orientació des del moment que va utilitzar tres instàncies —*El criterio*, la *Filosofía elemental* i la *Filosofía fundamental*— per tal de divulgar el seu pensament filosòfic a diferents nivells, això és, per al gran públic, per a la iniciació filosòfica i per a l'estudi sistemàtic de la filosofia.

73. J. BALMES, *Obras completas*, vol. III: *El criterio*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 592.

No obstant això, que ningú es pensi que Balmes només es preocupa d'aquells que tenen un talent extraordinari, que es troben en el camí de ser genis, per bé que aquests són els que més li interessaven en el context romàntic d'una Espanya agreujada per diversos problemes i que buscava solucions d'emergència per sortir del seu estat de prostració. Enllà de la preocupació pel geni, Balmes té clar que el treball constitueix una dimensió de l'activitat humana que completa altres aspectes, com ara els intel·lectuals i morals i que, al seu torn, ha de controlar els sentiments o les passions que malmeten la conducta humana.⁷⁴ En la lluita constant entre la veritat i l'error, entre la virtut i el vici, Balmes és conscient que la peresa constitueix un greu obstacle no només per accedir a la veritat, sinó també per al desenvolupament de la voluntat. Tant és així que Balmes —un esperit urbà que s'allunya del *plenairisme* de Verdaguer—⁷⁵ arriba a malfiar-se —fins i tot— de passejar, pel fet de ser una pràctica que promou la inconstància en exigir poc esforç i fomentar la discòrdia.⁷⁶

74. No per atzar, Balmes va triar l'exaltació del treball com a tema per al discurs que va pronunciar en una festa escolar celebrada a Vic, entre el 1838 i el 1841. Probablement es devia tractar d'una inauguració o cloenda de curs, certamen en què devien assistir no només els seus alumnes de matemàtiques, sinó també els seminaristes vigatans. J. BALMES, *Obras completas*, vol. VIII: *Discurso sobre los males causados por la ociosidad*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 576-582.

75. Mentre Balmes fou un intel·lectual que, ofegat per l'ambient vigatà, necessitava de la ciutat (Barcelona, Madrid, París, Londres) i volia viure l'ambient de la cort reial, perquè aspirava a ser una mena de conseller àulic, Verdaguer —com a bon modernista— sentia la crida de la natura, de manera que s'allunyà de la ciutat i practicà el gust per l'aire lliure (*plenairisme*). Si Verdaguer és un referent per a l'excursionisme del nostre país, Balmes —tot i reconèixer la importància dels sentits per al coneixement— no expressa aquest gust per trescar muntanyes, ni per formar-se físicament, en un moment en què, a les urbs europees, era un costum arrelat que les classes burgeses freqüentessin les instal·lacions gimnàstiques civils i militars, certament ja bastant sofisticades. Enllà d'aquest comentari, la vocació urbana de Balmes queda refermada amb les seves recomanacions sobre la manera de viatjar, en una línia d'argumentació que recull la tradició del *grand tour* —o viatge formatiu per completar els estudis— del segle XVIII. Balmes aconsella emprar una guia per orientar-se en les ciutats, alhora que recomana que, abans d'observar el que succeeix en una gran capital, cal familiaritzar-se amb la seva realitat més immediata, la qual cosa confirma el punt realista de Balmes, que, imbuït d'una filosofia comparativa, dóna instruccions sobre la manera d'estudiar un país. J. BALMES, *Obras completas*, vol. III: *El criterio*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 602-606.

76. «El pasear, el hablar, el disputar, son sin duda ejercicio de facultades del espíritu y del cuerpo, y, no obstante, en el mundo abundan los amigos de pasear, los habladores y disputadores, y escasean los verdaderamente laboriosos. Y esto, ¿por qué? Porque el pasear y hablar y disputar son compatibles con la inconstancia, no exigen esfuerzo, consienten variedad continua, llevan consigo naturales alternativas de trabajo y descanso enteramente sujetas a la voluntad y al capricho». J. BALMES, *Obras completas*, vol. III: *El criterio*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 642.

Si Balmes excel·leix el treball, és lògic que doni importància a l'elecció de carrera a partir de la determinació del talent que hom té amb més o menys grau, perquè cadascú s'ha de dedicar a la professió per a la qual manifesta una major aptitud i disposició. En rigor, no es pot parlar de *talent* en singular, sinó en plural, ja que una persona pot expressar predisposició per a una cosa, però incapacitat per a una altra. Ens trobem, doncs, davant d'una pedagogia diferencial que busca que cadascú pugui exercir la feina que més s'adigui amb el seu talent o vocació, per dir-ho a la manera orsiana. Balmes parteix d'una constatació experiencial: l'infant, des dels dotze anys, ja manifesta les seves tendències, atès que, a partir d'aquesta edat, es pot copsar quina és la seva inclinació, què és el que li costa menys esforç, quins són els estudis en què avança més fàcilment i quines són les feines en què requereix més enginy i destresa.

Comptat i debatut, Balmes va palesar amb la seva pedagogia analítica, diferencial i professional el tremp de la societat catalana, menestral i industrial, de l'època. D'aquí que es pugui considerar una mena de precursor de l'orientació professional i de la psicotècnia des del moment en què va preveure proves per discernir el talent i les disposicions dels infants. «Exponed la máquina de un reloj a la vista de una reunión de diez a doce años, y es bien seguro que, si entre ellos hay alguno de genio mecánico muy aventajado, se dará a conocer desde luego por la curiosidad de examinar, por la discreción de las preguntas y la facilidad en comprender la construcción que está contemplando».⁷⁷ No deixa de ser simptomàtic que l'exemple respongui a una concepció mecànica de les coses, circumstància lògica si tenim en compte la seva preparació matemàtica i el seu interès pel progrés material i moral de la societat i, per tant, pel foment del comerç i de la indústria. Si en el camp mercantil es manifesta partidari del proteccionisme amb restriccions a les importacions i ben calculats aranzels, Balmes no nega una realitat industrial que veu augmentar la riquesa de les manufactures. Tant és així que, després del que va observar en els seus viatges a l'estranger —sobretot a Anglaterra—, reclama una millora de l'ensenyament tècnic i professional, certament desenvolupat en aquell indret. En aquest sentit, Balmes no dubta a reclamar un ensenyament dels principis geomètrics, mecànics, físics i químics, que havia de permetre que la classe treballadora millorés la seva condició econòmica i social, alhora que contribuïa al creixement de la indústria del país.⁷⁸

77. J. BALMES, *Obras completas*, vol. III: *El criterio*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 496.

78. En interrogar-se sobre els mitjans materials per millorar la prosperitat de Catalunya, Balmes es fa la pregunta següent: «¿La enseñanza de las ciencias mecánicas y químicas está montada cual conviene para la propagación de las luces necesarias al progreso de las artes que de ellas dependen? Mucho lo dudamos...». J. BALMES, *Obras completas*, vol. V: *Cataluña*, Madrid, Biblioteca de

En funció del que diem, és clar que Balmes s'insereix en el context d'una societat productiva que reconeix el valor de les màquines sense menysprear el treball humà, aspecte que coneixia prou bé gràcies al negoci familiar de fabricació de barrets en què va d'haver d'intervenir per garantir la seva continuïtat. Consegüentment, Balmes advoca a favor del cultiu del dibuix i de les matemàtiques per tal que els pagesos, artesans i obrers coneguïn els secrets de la mecànica i de la dinàmica, la precisió i la regularitat geomètriques i la proporció i bellesa de les coses.

A més, la utilitat de les matemàtiques està fora de qualsevol dubte, ja que el seu cultiu esperona la intel·ligència humana sense entrar en conflicte amb la intel·ligència divina. En últim terme, el seu propi exemple formatiu —el seu procés d'autoformació, forjat al llarg dels seus anys d'aprenentatge— constitueix un model per a tothom, tal com constata en el discurs inaugural de la càtedra de Matemàtiques de Vic, pronunciat l'1 d'octubre de 1837: «Reciba un joven buena educación moral y religiosa y dejad luego que se aficiona a las matemáticas y ciencias naturales, que se entusiasme por esa clase de estudios, que se acostumbre a pasar largas horas en la soledad de su gabinete embebido en sus meditaciones y en sus cálculos, y a buen seguro que su familia no tendrá que arrepentirse, antes podrá darse el parabién, no sólo por sus progresos científicos, sino por su conducta moral y religiosa».⁷⁹ Dit amb altres mots: el seu propi itinerari formatiu constitueix un bon exemple a seguir i imitar.

En arribar a aquest punt, sembla oportú posar de manifest la modernitat de la proposta pedagògica balmesiana, des del moment que destaca la importància de les matemàtiques i els beneficis que es desprenen de la seva aplicació. El racionalisme cartesià i el positivisme comteà van situar les matemàtiques en el centre del discurs pedagògic, d'un discurs que volia defugir el llast d'un ensenyament escolàstic basat en el llatínisme, per bé que Balmes —fidel a la tradició— manté una certa inclinació per la mecànica dels sil·logismes. Tot i els anys que va dedicar a la seva formació gramatical, filosòfica i teològica, sembla que Balmes va percebre les limitacions del *trivium* medieval i la conveniència d'un ensenyament científic que tingués en les matemàtiques una mena de clau de volta per accedir a un

Autores Cristianos, p. 931. Efectivament, Balmes considera que no n'hi ha prou amb la importació de màquines ni amb l'adaptació d'un esperit industrial i mercantil. També es necessita una adequada formació per tal que no es deixi tot a l'atzar dels talents naturals, de manera que proposa establir un pla d'actuació destinat a la millora de la capacitat tecnolaboral dels obrers que havia de coadjuvar en el progrés econòmic i material del país.

79. J. BALMES, *Obras completas*, vol. VIII: *Discurso inaugural de la cátedra de Matemáticas de Vich, pronunciado en 1º de octubre de 1837*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 573.

saber superior i que servís per destriar els alumnes amb geni, vell somni platònic assumit pel racionalisme cartesà i concretat en el currículum escolar instaurat en el segle XIX segons l'enciclopèdia comteana del saber. Endemés, Balmes també s'anticipa a l'ensenyament tecnicoprofessional modern que va difondre sant Joan Bosco, alhora que lamenta el gran nombre de joves que, després d'estudiar una carrera literària —en especial, dret—, no troben una sortida professional. Es tracta, en definitiva, d'un nou pauperisme de frac: el dels joves il·lustrats que finalitzen llurs llicenciatures sense possibilitats d'exercir la professió per a la qual s'han preparat, en especial els que es dediquen a la carrera jurídica en un moment històric en què la política —certament convulsa i agitada— era el destí natural per a molts d'aquests joves llicenciats en dret, amb poques expectatives en altres àmbits laborals.⁸⁰

IL·LUSTRACIÓ I FORMACIÓ INTEGRAL

A voltes, s'ha indicat que existeix una il·lustració cristiana que va acompanyar al procés modernitzador del Segle de les Llums, que no només ofereix un vessant racionalista, agnòstic o, fins i tot, ateu. Per bé que Balmes va néixer ben entrat el segle XIX, no és cap exageració dir que la seva actitud intel·lectual a favor d'una civilització cristiana el situa en una perspectiva il·lustrada. Tal vegada, el que Balmes buscava no era altra cosa que promoure una il·lustració catòlica que donés respostes i alternatives al procés secularitzador desencadenat pels

80. En els seus *Pensaments*, Balmes va deixar escrit l'aforisme següent: «Tenemos un nuevo pauperismo: los jóvenes ilustrados». J. BALMES, *Obras completas*, vol. VIII: *Pensamientos*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 337. Sobre aquest punt es refereix en tractar els problemes de la democràcia a Espanya, ja que molts llicenciats sense feina s'abocaven sense més a la política: «Cada año sale de las universidades y colegios un crecido número de jóvenes que han concluido su carrera, que tienen desarrollada su inteligencia, que han vivido largos años con la esperanza de conquistar una posición social distinguida, y que, sin embargo, se hallan de repente sin ocupación, sin medios de subsistencia, que tropiezan con mil obstáculos dondequiera y de cualquier modo que se propongan ejercer su facultad, que hallan obstruidos todos los caminos, cerradas todas las puertas, en situación mucho más triste que la del obscuro jornalero, y con las muchas necesidades de su categoría». J. BALMES, *Obras completas*, vol. VI: *Escritos políticos: La aristocracia y la democracia*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 466. En comentar el nou pla d'estudis de Pidal y Mon, escriu: «En el nuevo plan no hay una sola disposición que tienda a disminuir el número de los que se dedican a la jurisprudencia. Ésta es, sin duda, una carrera muy digna y respetable; pero aun entre los mismos que la profesan creemos es general la opinión de que el número de los abogados es excesivo». J. BALMES, *Obras completas*, vol. VII: *El nuevo plan de estudios*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 403.

vents enciclopedistes i els corrents materialistes que havien precipitat la Revolució Francesa i que, a la llarga, havien promogut una situació d'escepticisme religiós que s'havia consolidat a l'Europa de la primera meitat del segle XIX.

Fa poc, Ramon Valls Plana —en la seva conferència balmesiana—⁸¹ qualificava Balmes de ser un *abbé illustré* i, certament, en un sentit ampli, així es pot considerar des del moment en què va posar tots els seus afanys en promoure el renaixement catòlic europeu de la segona meitat del segle XIX. Amb tot, i malgrat la seva ascendència il·lustrada, Balmes sempre es va mostrar contrari al regalisme i al jansenisme que havien observat alguns eclesiàstics il·lustrats —com els germans Amat— a casa nostra. Fet i fet, Balmes mai va dubtar de la importància de la fe, fins al punt d'exclamar que la religió és superior a la civilització, posició que el va portar a defensar la unitat religiosa del catolicisme que constituïa, als seus ulls, un dels trets bàsics de la història d'Espanya i, per extensió, de la cultura occidental. En darrer terme, tot —l'home i la civilització— depèn de Déu, la qual cosa fa que Balmes es declari partidari d'una civilització catòlica oberta al progrés, però no d'una manera convulsa i revolucionària, sinó amb una actitud reformista i evolucionista de canvis progressius.⁸²

I encara que, a favor de la tesi de la superioritat de la religió, Balmes argumentarà de manera apologetica, no és menys veritat que també confiarà en el paper del saber i de la cultura —i, en concret, en el foment d'una cultura moral i religiosa—, perquè la il·lustració no està renyida —ans al contrari— amb la religió, és a dir, amb el catolicisme. Ell mateix va donar testimoni d'aquestes ànsies de saber, fins al punt que mai va deixar d'estudiar. Efectivament, pocs mesos abans del seu traspàs, escriu —amb data 26 d'octubre de 1847— una carta a Benito García de los Santos en què comenta el següent: «Me pregunta, usted, excusándose, cuáles son mis actuales ocupaciones: traduzco en latín la *Filosofía elemental*; escribo una obra de matemática; me dedico con afición al hebreo, que no he dejado desde que usted se fue, y cuando me queda algún rato libre, echo por donde ocurre, y a veces emborrono papel sobre cualquier cosa. Así se pasa la vida».⁸³

81. R. VALLS PLANA, *Jaume Balmes, predicador de la conciliació*, Vic, Ajuntament de Vic, 2005, col·l. «Parlaments», núm. 50.

82. En relació amb aquesta supeditació de la civilització respecte a la religió, Balmes manifesta retòricament el següent: «Es superior a ella, es de un orden más alto, pertenece a una región más pura, más sublime, es a ella lo que el cielo a la tierra, la eternidad al tiempo, lo que son a la sombría luz de nuestra mansión terrestre los inefables resplandores del empiro». J. BALMES, *Obras completas*, vol. v: *Indiferencia social en materias religiosas*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 68-69.

83. J. BALMES, *Obras completas*, vol. i: *Epistolario*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 840-841.

Creiem provat, doncs, que Balmes aposta per una il·lustració catòlica, partidària de la instrucció i de l'educació, aspectes que distingeix, tal com veurem més endavant. Aquesta manera de fer s'insereix en la tradició que procedeix del Concili de Trento, que, en establir els seminaris, va remarcar la importància de la formació intel·lectual dels catòlics; no només dels clergues, sinó també dels laics. De fet, Balmes defensa el magisteri de l'Església en el sentit que, des de sempre, ha concorregut en l'educació de la infància i que, per tant, l'estat no pot negar-li el dret a ensenyar públicament. Sense intel·ligència no hi ha civilització, una intel·ligència que, tot i reconèixer el valor de la dignitat humana,⁸⁴ no pot estar renyida amb la llum divina ni tampoc amb la moralitat que troba el seu darrer fonament en Déu, atès que de la moralitat absoluta divina emana la moralitat relativa o humana: la intel·ligència humana només és fecunda si resta subordinada a la intel·ligència infinita, és a dir, quan es converteix en el seu instrument, i això només succeeix quan l'enteniment no s'allunya dels principis eterns de la moral i és vivificada per l'esperit de la religió.⁸⁵

En general, aquest desig d'una il·lustració catòlica es va aguditzar amb l'esclat dels moviments revolucionaris moderns, que van segregar el cultiu de la intel·ligència de la moralitat. Llavors la intel·ligència es va independitzar de la religió i només va respondre als criteris de la filosofia, alhora que es trencaven els vincles amb la tradició. Davant d'aquesta situació, Balmes insisteix en la conveniència d'accentuar i millorar la formació dels catòlics per tal de donar respostes satisfactòries a un món que es transformava radicalment i que no tenia prou amb les argumentacions apològiques.⁸⁶

Així, la instrucció, entesa com a lluita contra la ignorància, constitueix un dels elements clau d'aquesta il·lustració catòlica que desitja estendre els coneixements a tothom sobre la base que no es pot renunciar mai a una necessària i convenient formació de signe religiós, ja que només gràcies a la religió la instrucció es transforma en una veritable educació. En el seu univers mental, Balmes considera que les persones irreligioses han arribat a aquest estat per dues vies: per la influència perversa de lectures inconvenients o per la falta d'educació

84. D. ROCA BLANCO, «Reflexiones sobre la dignidad del hombre al hilo del pensamiento balmesiano», *Studium*, vol. XXXV (1995), p. 209-231.

85. Sobre aquest punt —a banda de la conferència balmesiana pronuniada per Ramon Roquer Villarrasa de l'any 1941 i esmentada més amunt— citem a C. TORRES, *La ética de Jaime Balmes*, Pamplona, Eunsa, 2004, col·l. «Cuadernos de Pensamiento Español», núm. 25, 2004/4.

86. Aquesta visió d'un Balmes reformista i no reaccionari, partidari d'una il·lustració catòlica, també es desprèn de la conferència de Joan BADA, «Jaume Balmes, lector crític de la Revolució Francesa», *Ausa*, vol. XIV, núm. 124 (1990), p. 61-77 (pronunciada el 9 de juliol de 1989).

religiosa.⁸⁷ Ara bé, també estima que hi ha dos tipus d'ignorància: una que és vencible i una altra que no es pot vèncer, de manera que expressa la possibilitat de sortir d'aquest estat de prostració a través d'una adequada educació moral i religiosa.⁸⁸ En conseqüència, delimita una línia de demarcació entre aquella ignorància que no es pot superar (com, per exemple, la que tenen els infidels que mai han sentit parlar de Déu), d'aquella altra que es pot vèncer i que és pròpia dels escèptics que, voluntàriament i expressa, participen de la indiferència o de l'escepticisme en matèria religiosa.⁸⁹

De tot el que hem exposat fins ara, es desprèn que la instrucció posseeix, segons Balmes, un sentit pregonament religiós des del moment en què el saber no és irreconciliable amb la religió. De fet, saber i religió, intel·ligència i moralitat, instrucció i educació —ciència i teologia, diríem avui— no són nocions contradictòries, sinó totalment harmòniques i conciliables. Tant és així que un dels aspectes més destacats d'aquesta il·lustració catòlica rau en el fet que no hi pot haver oposició entre raó i fe, entre pensament i religió. En una actitud certament oberta —fins i tot més receptiva que la que va propugnar el Concili Vaticà Primer—, Balmes considera que la ciència i els progressos científics no aparten l'home de Déu, més encara si tenim en compte que Ell —l'*Ipsum esse subsistens* de la filosofia tomista— representa la màxima saviesa o, el que és el mateix, la intel·ligència infinita, amb la qual cosa no es pot mantenir una actitud contrària davant de la intensificació dels coneixements. El saber no aparta l'home de Déu, sinó que l'apropa als misteris de la fe cristiana. És lògic, doncs, que Balmes opti —de conformitat amb la seva actitud conciliadora— per l'harmonia entre la ciència i la religió, entre allò natural i allò sobrenatural, això és, per la combinació entre la saviesa i la santedat.

87. «Nunca deben leerse libros que extravíen el entendimiento o corrompan el corazón. Las lecturas irreligiosas o inmorales no conducen a la ciencia; por el contrario, son una fuente de frívola superficialidad». J. BALMES, *Obras completas*, vol. III: *Filosofía elemental*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 90.

88. «La ignorancia vencible es aquella que el hombre puede desterrar de su entendimiento empleando la correspondiente diligencia, y la invencible es aquella que no está en mano del hombre el evitarla». J. BALMES, *Obras completas*, vol. V: *Solución de la dificultad que se objeta al catolicismo sobre la doctrina que no concede salvación sino a los que profesan la religión verdadera*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 154.

89. «No condena la infidelidad sino cuando es voluntaria y, por consiguiente, culpable; es decir, que no aplica a este punto otro principio que el que tiene establecido en general, a saber, la responsabilidad que el hombre por sus actos libres tiene a los ojos de Dios». J. BALMES, *Obras completas*, vol. V: *Solución de la dificultad que se objeta al catolicismo sobre la doctrina que no concede salvación sino a los que profesan la religión verdadera*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 160.

Pròpiament, i com a bon esperit il·lustrat, Balmes —un veritable intel·lectual catòlic—⁹⁰ es declara partidari sense reserves de l'extensió i la proliferació del saber i del coneixement, perquè no hi ha pitjor enemic que la ignorància que desemboca en l'escepticisme, mal radical de la civilització moderna. Tanmateix, l'increment de la instrucció no comporta necessàriament una millora de la moralitat pública, ans al contrari, ja que Balmes constata que a França, malgrat els esforços públics per fer créixer els índexs d'alfabetització, la criminalitat no descendia, sinó que pujava de manera gradual. Així es confirma el sentit comparatiu de Balmes, que observa les dades que es deriven del sistema d'instrucció implantat per François Guizot, que, «llevado de su celo por la propagación de las luces, pensó sin duda hacer un inmenso beneficio a la Francia inundándola de escuelas, creyendo que serían abundante semillero de civilización».⁹¹ En analitzar les dades que es desprenen de les estadístiques franceses, Balmes observa que l'extensió de la instrucció i de les escoles no implica necessàriament un descens del nombre de delictes i d'acusats i, en conseqüència, una millora del grau de civilització, amb la qual cosa conclou que la instrucció —sense el concurs de l'educació moral i religiosa— resulta insuficient per lluitar contra la immoralitat.⁹²

Aital situació fa que Balmes distingeixi entre instrucció i educació, alhora que clarifica el contingut i els objectius d'ambdues. «La instrucción primaria es necesaria a todas las clases para su existencia y su adelanto, pero la educación es la única capaz de mejorar su moralidad y de dirigirlos por la senda de la virtud».⁹³ D'acord amb aquesta posició, Balmes aprofita l'avinentsa per criticar l'educació del moment, ja que considera que l'ensenyament que s'impartia a les escoles es limitava a fomentar el cos, la memòria i el talent, i a oblidar tot allò que tingués relació amb les virtuts del cor. Naturalment, és convenient que els mestres de primer ensenyament professin els seus principis morals i religiosos, perquè —en última instància— ells són els qui poden malmetre la bona direcció

90. En aquest punt convé destacar el capítol de Josep M. FRADERA, *Jaume Balmes: Els fonaments racionals d'una política catòlica*, Vic, Eumo, 1996, dedicat a radiografiar al nostre personatge com a intel·lectual catòlic, alhora que analitza —entre altres aspectes relatius a la seva formació— el programa de treball que Balmes esbossà en els anys d'aïllament que va viure a la seva ciutat.

91. J. BALMES, *Obras completas*, vol. v: *La civilización*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 475.

92. Balmes analitza aquestes dades en l'article tercer de la sèrie sobre la civilització que va publicar a la revista *La Civilización* l'any 1841. J. BALMES, *Obras completas*, vol. v: *La civilización*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 473-481.

93. J. BALMES, *Obras completas*, vol. v: *La civilización*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 473-480.

de la infància.⁹⁴ La conclusió de tot plegat és òbvia: es pot sortir savi d'aquestes escoles, però és difícil que hom en surti virtuós.

L'ideari de Balmes —tot i que responia a les demandes d'un món que s'obria al progrés científic i al desenvolupament comercial i industrial— mai va oblidar la formació religiosa, fins al punt d'anunciar que el cultiu de la intel·ligència sense moralitat és un àngel caigut.⁹⁵ L'home —ésser caigut des del pecat original— només es pot redimir a través de Déu, del qual mai s'hauria d'haver desviat. D'aquí prové la importància de l'ensenyament del catecisme als infants, aspecte sobre el qual Balmes tindrà una cura especial en promoure la renovació de l'ensenyament catequètic. En participar d'un sentit il·lustrat, Balmes advocarà per un ensenyament primari universal que tingui en compte obligatòriament la formació moral i religiosa, i limitarà l'ensenyament superior a aquells individus que puguin ser útils a la societat per tal d'evitar el pauperisme de frac que va denunciar a bastament, tal com hem vist anteriorment.

Sovint s'ha insistit —des que ho va fer Enric Pla i Deniel l'any 1910— en la dimensió humana del pensament de Balmes, considerat com a *Doctor Humanus*. Cert: la seva filosofia constitueix un humanisme integral que agombola totes les dimensions de l'ésser humà, de manera que el seu ideal de formació —i aquí no ens referim naturalment als genis, que exerceixen una funció directora, sinó a l'home comú o general— s'ha de qualificar amb l'adjectiu d'*integral*.⁹⁶ Efectivament, vist en conjunt, el seu ideari educatiu es pot qualificar d'*integral*, atès que contempla, harmònicament i constitutiva, l'ésser humà des de la seva totalitat i globalitat, atès que vol defugir qualsevol unilateralitat. Balmes és partidari de la

94. «Una expresión, un gesto que se le escapará al maestro en el acto de enseñar la doctrina cristiana o la práctica de algún acto religioso, bastará quizás para hacer brotar en aquellas almas tier-nas un pensamiento maligno que después se convertirá en duda o en desventura impiedad». J. BALMES, *Obras completas*, vol. v: *Instrucción primaria*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 605.

95. En un to certament apocalíptic, Balmes escriu: «La inteligencia sin moralidad es el ángel caído que lleva herida su frente con el rayo del Eterno y que en medio de su desesperación blasfema contra su Criador, lleva en su mano la tea de la discordia, hace temblar la tierra bajo sus plantas y trastorna y abrasa el universo». J. BALMES, *Obras completas*, vol. v: *La civilización*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 471.

96. Val a dir que, tot i aquest sentit integral, Balmes no s'ocupa de la dimensió física de la formació humana. No trobem referències a la gimnàstica ni als exercicis físics en les seves reflexions sobre l'educació, que destaquen l'enteniment i la voluntat com a peces clau de la seva pedagogia. Probablement, la seva feble condició física va fer que es despreocupés d'aquesta dimensió, encara que no es pot negar un tremp realista en la seva pedagogia, que confirma la importància dels sentits en ordre del coneixement. En qualsevol cas, Balmes fou un temperament nerviós (pell blanca, cabells rossos que més tard van ser castanys, actitud reservada) que li va provocar una anèmia que, agreujada pels seus excessos d'activitat i estudi, va degenerar finalment en una tuberculosi pulmonar, malaltia certament romàntica.

instrucció, però, sobretot, d'una educació moral i religiosa. Igualment, resta obert al foment del talent i dels esperits mecànics, bo i responent així a les necessitats industrials de la societat.

A partir d'aquí, s'entén que Balmes busqui l'home complet, que reuneixi totes les facultats en una relació íntima i recíproca, l'home que pensi rectament i actuï moralment, que aprengui un ofici per al qual mostra talent i que romanguí obert a la transcendència, en un tot que es troba ordenat —i aquestes són paraules del pare Casanovas— a la formació perfecta, que no té superior sinó en Déu, és a dir, la perfecció absoluta.⁹⁷ No hi ha dubte possible: per a Balmes, l'ideal de l'home perfecte es troba en l'home harmònic, tal com resta dibuixat a *El criterio*: «El hombre es un mundo pequeño; sus facultades son muchas y diversas; necesita armonía, y no hay armonía sin atinada combinación, y no hay combinación atinada si cada cosa no está en su lugar, si no ejerce sus funciones o las suspende en el tiempo oportuno».⁹⁸

D'acord amb el que diem, i fidel a la història de l'humanisme cristià (Vives, Huarte de San Juan, Gracián), Balmes proposa l'home complet com a objectiu de l'educació. Adés i ara, una de les prioritats de la pedagogia és posar fi a les escissions que l'home viu des de l'origen de la modernitat. El dualisme cartesà, amb la separació entre *res cogitans* i *res extensa*, i, sobretot, la filosofia kantiana, en dividir raó teòrica i raó pràctica —malgrat els esforços per conjuminar aquests dos mons a través de la tercera crítica—, van reportar un gran repte per a la pedagogia, que, des de l'època del classicisme grec, advoca per una formació integral. En parlar, doncs, de l'humanisme pedagògic balmesià, es pot dir que constitueix una mena de síntesi de l'humanisme clàssic i renaixentista, passat pel sedàs del catolicisme, tal com es pot comprovar en la seva coneguda fórmula tantes vegades repetida i que resumeix el missatge d'*El criterio*: «El entendimiento sometido a la verdad; la voluntad sometida a la moral; las pasiones sometidas al entendimiento y a la voluntad, y todo ilustrado, dirigido, elevado por la religión; he aquí el hombre completo, el hombre por excelencia. En él la razón da luz, la imaginación pinta, el corazón vivifica, la religión diviniza».⁹⁹

En consonància amb el que acabem de llegir, més importància que les escissions que afecten a l'antropologia humana té el trencament —via indiferència, via escepticisme— que ha fet l'home respecte dels seus lligams amb Déu. En

97. I. CASANOVAS, *Balmes. La seva vida. El seu temps. Les seves obres*, vol. I, Barcelona, Biblioteca Balmes, 1932, p. 351.

98. J. BALMES, *Obras completas*, vol. III: *El criterio*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 673.

99. J. BALMES, *Obras completas*, vol. III: *El criterio*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 673.

rigor, l'objectiu de la formació humana ha de procurar mantenir ferma aquesta unió amb Déu, de manera que l'home ha de saber dominar-se per tal de fer front al mal, que és la causa de la dissidència humana. Així, en la vida de l'home s'estableix una lluita constant entre el bé i el mal, la qual cosa vol dir que cal romandre preparats, com a bons atletes cristians, per a aquest combat agonístic. Fet i fet, Balmes sap que dins de cadascú de nosaltres habita una mena de dualitat —dues forces que lluiten— que recorda el plantejament maniqueu del bé i del mal. «Todos experimentamos que en nosotros hay dos hombres: uno inteligente, activo, de pensamientos elevados, de deseos nobles, conformes a la razón, de proyectos arduos y grandiosos; otro torpe, soñoliento, de miras mezquinas, que se arrastra por el polvo cual inmundo reptil, que suda de angustia al pensar que se le hace preciso levantar la cabeza del suelo».¹⁰⁰

Amb aquests antecedents, es pot dir que l'ideal formatiu balmesià es pot vincular al concepte alemany de *Bildung* (formació), d'una *Bildung* catòlica que brostarà amb força al llarg del segle XIX com a reacció als aires secularitzadors i laïcistes que penetraren, després de la Revolució Francesa, en la majoria dels sistemes d'instrucció europeus.¹⁰¹ Certament, més enllà de la propagació de l'estricta instrucció, Balmes es preocupa per una formació en sentit originari, això és, per donar forma. En els seus *Pensaments*, manifesta: «La educación es al hombre lo que el modelo al barro: le da la forma». Un poc abans, havia deixat escrit: «Los hombres son como las figuras de barro: conviene que se sequen en el molde, de lo contrario, no toman forma».¹⁰²

Queda clar, doncs, que el veritable objectiu de la pedagogia atén a la formació humana, globalment considerada en una mena d'ascensió envers allò més noble i elevat, en una solució integral que apunta idealment envers les zones superiors —i, per tant, les que es troben afectades per la religió— de l'ésser humà. A més, en apel·lar al primat de la religió, Balmes vol superar les limitacions de l'humanisme clàssic o pagà i, nogensmenys, les restriccions de l'humanisme del Renaixement, que tal vegada va exaltar amb excés la idea de la dignitat

100. J. BALMES, *Obras completas*, vol. III: *El criterio*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 668.

101. Insistim en el fet que Balmes accepta la propagació de la instrucció pública, per bé que denuncia l'absència de la dimensió moral i religiosa en molts casos. Sigui com sigui, defensa de manera inequívoca la instrucció primària, que resulta indispensable per «satisfacer las exigencias del espíritu del siglo poniéndonos al nivel de las demás naciones, si queremos labrar nuestra prosperidad interior y ocupar en el congreso europeo el rango que nos pertenece». J. BALMES, *Obras completas*, vol. V: *Instrucción primaria*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 613.

102. J. BALMES, *Obras completas*, vol. VIII, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 339 i 336, respectivament.

humana, fins al punt de desjunyir-la dels seus vincles religiosos. L'humanisme balmesià és, doncs, profundament i pregona cristià, de manera que s'ha d'assenotar —tal com succeirà amb l'educació— sobre les bases de la religió catòlica, però sense oblidar totes i cadascuna de les capacitats (intel·lectual, moral, afectiva, professional) de l'ésser humà.

DIMENSIONS DE LA PEDAGOGIA BALMESIANA

Al marge de la valoració que hom tingui de la pedagogia balmesiana, des d'un punt de vista sistemàtic, es pot dir que Balmes assoleix la condició de pedagog per set vies o camins, per mitjà de les quals va desplegar la seva activitat educativa: per l'actitud filosòfica, per la metodologia didàctica, per la defensa de la civilització catòlica, per la crítica a la política educativa liberal, com a precursor de la pedagogia social, per la seva posició a favor de la formació intel·lectual del clergat i pel seu paper com a renovador de la catequesi. A continuació, analitzarem, a grans trets, cadascun d'aquests aspectes, amb el benentès que la lectura pedagògica de l'obra balmesiana —certament plural i polièdrica— permet altres interpretacions que poden complementar i ampliar els punts que acabem d'esmentar.

1. EL RECTE PENSAR

Naturalment, en el camp filosòfic cal ressaltar la importància d'*El criterio*, obra que, com sabem, va ser escrita d'una sola embranzida, a corre-cuita, sense llibres a la mà, a partir del primer d'octubre de 1843, a la masia de Prat de Dalt de Sant Feliu de Codines, on Balmes es va refugiar quan Espartero bombardejava la ciutat de Barcelona a conseqüència de la revolta ciutadana de la Jamància, la darrera de les bullangues que van tenir lloc a Barcelona entre els anys 1836 i 1843 i que va foragitar de la ciutat els elements moderats que corrien greu perill de ser empresonats. Indubtablement, aquest fet ha contribuït a donar més fama a aquesta obra, de la qual s'han fet innumbrables edicions, circumstància que confirma el seu èxit editorial i la seva acceptació social i que —tal com hem indicat— ha estat presentada com la codificació del seny català.

Ara bé, *El criterio* —escrit l'any 1843 i aparegut dos anys després— polit i ben estructurat, redactat amb més exactitud, fou la *Filosofía fundamental*, que va donar peu a una síntesi a manera de *Filosofía elemental*. És obvi que darrere d'*El criterio* s'observa la influència d'Aristòtil, sant Agustí, sant Tomàs, Descartes,

Pascal, del mètode dels estudis o *ratio studiorum* dels jesuïtes i, molt probablement, de l'*Art de penser*, d'Arnauld, més coneguda per la *Lògica de Port Royal*.¹⁰³ Per bé que la *Lògica de Port Royal* —obra representant de l'esperit jansenista— és de caràcter intel·lectualista, a *El criterio* es detecta la presència d'una actitud de sentit comú i de docta ignorància que afaiçona, al seu torn, una higiene o propèdèutica mental que preveu diverses possibilitats: la inspiració, la meditació, la invenció i la intuïció. En qualsevol cas, *El criterio*, que utilitza regles i exemples extrets de la vida quotidiana, té la voluntat d'arribar a tothom, mentre que la *Lògica* —que obre la seva *Filosofia elemental*— ensenya només regles. Arribats a aquest punt, s'imposa reproduir la valoració que feia Joaquim Carreras Artau, l'any 1962, d'aquesta obra: «Cierto que *El criterio* revela una honda intención pedagógica; pero es, más bien, un arte de pensar y un manual de autoformación para lectores adultos, que deja a un lado los problemas generales —y previos— de la enseñanza».¹⁰⁴

De conformitat amb aquesta opinió, no hi ha dubte que *El criterio* s'ha emprat darrerament com a manual escolar —adreçat als alumnes d'educació secundària— per tal d'ensenyar a pensar bé, però sense perdre de vista el conjunt de la població. «L'adolescent encuriós i preocupat pel coneixement de si, hi trobarà lliçons precioses de psicologia i ideals per orientar sa vida. L'home adult, regles de prudència per conduir-se ell i els seus negocis, i també raonaments clars i profunds sobre els misteris de l'existència. I l'ancià, que el pot valorar més justament, el meditarà i el recomanarà», amb la qual cosa sembla clar que es tracta d'un llibre per a tothom.¹⁰⁵ En sintonia amb això, Santiago Fernández Burillo —autor d'aquestes paraules— insisteix en la condició pedagògica de Balmes, que així adquireix el caràcter d'un veritable educador, atès que Balmes no es limita a instruir l'enteniment, sinó que permet —a través de la lectura d'*El criterio*— conèixer i estimular el desplegament integral de la personalitat de cada alumne.¹⁰⁶

103. Balmes no esmenta la *Lògica* d'Arnauld, per bé que Tomàs Carreras Artau, en el seu treball «Antecedentes y primores de *El criterio* de Balmes», suggereix que «al componer *El criterio* tuvo presente *L'Art de penser*, de Arnauld, más comúnmente llamado *Lógica de Port Royal*, después de las adiciones de Nicole y de Pascal». Tomàs CARRERAS ARTAU, *Memoria de los actos celebrados en la ciudad de Vich en conmemoración del centenario de «El criterio», de Balmes (1843-1943)*, Barcelona, Balmesiana, 1943.

104. J. CARRERAS ARTAU, «Los escritos pedagógicos de Balmes», *Perspectivas Pedagógicas*, vol. III, núm. 10 (1962), p. 145.

105. S. FERNÁNDEZ BURILLO, *L'art de pensar bé: Una introducció a Jaume Balmes*, Barcelona, Drac, 1991, p. 32.

106. S. FERNÁNDEZ BURILLO, *L'art de pensar bé: Una introducció a Jaume Balmes*, Barcelona, Drac, 1991, p. 49.

Si les coses són així, sembla oportú que *El criterio* hagi estat vist com a paradigma d'aquelles obres que pretenen servir de guia en el camí del recte pensar, per bé que no es limita —com les *Regles per a la direcció de l'esperit*, de Descartes— a determinar un capteniment intel·lectual, sinó que l'obra abasta tot l'ésser humà globalment considerat, d'una manera planera i didàctica.¹⁰⁷ Ras i curt: *El criterio* es pot entendre com un tractat per formar un bon ciutadà, que pensi bé, que obri bé i, sobretot, que no s'aparti de la religió cristiana, perquè —en darrer terme— l'educació humana només té sentit des de la perspectiva de la religió.

2. METODOLOGIA DIDÀCTICA

Des de la perspectiva de la didàctica, és clar que Balmes —influint pels jesuïtes i per Descartes— va manifestar sempre una destacada preocupació pel mètode que s'havia de seguir en l'ordre dels estudis: «La clara exposición de los términos, la exposición llana de los principios en que se funda la ciencia, la metódica coordinación de los teoremas y de sus corolarios: he aquí el objeto de quien no se preocupa más que instruir en los elementos».¹⁰⁸ Ben mirat, aquesta preocupació connecta amb la seva irrenunciable voluntat d'arribar a la veritat, de manera que s'imposa no només un mètode d'invençió per tal d'assolir-la, sinó també un mètode de divulgació o d'ensenyament per fer-la extensiva i comprensible per a tothom. En aquesta direcció, podem afirmar que una de les seves grans croades pedagògiques fou el combat contra el memorisme

107. No hi ha dubte que Balmes, sota la influència cartesiana, es preocupa per les qüestions metodològiques i per donar regles. Així s'explica que les seves obres —en especial, la *Filosofía elemental* i la *Filosofía fundamental*— tinguin en compte un gran nombre de regles, la importància de les quals queda reflectida en els seus *Pensaments*, en afirmar que convé aprendre-les i acostumar-se a elles com els músics al compàs: després s'observen sense advertir-ho. Pel seu caràcter divulgatiu, *El criterio* incorpora un bon nombre d'exemples i de tipologies que il·lustren el contingut d'una obra dirigida al gran públic. En el pròleg a la lògica de la seva *Filosofía elemental*, Balmes fa constar el següent: «Como el arte de pensar no se aprende con solas las reglas, hubiera multiplicado de buena gana los ejemplos en que se viese la aplicación de las mismas; pero me ha retraído el temor de que la obra saliese demasiado abultada, cuando mi propósito era reducirla a la menor dimensión posible». J. BALMES, *Obras completas*, vol. III: *Filosofía elemental*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 7. De fet, les dues grans obres filosòfiques balmesianes són curulles de regles amb les quals el nostre autor vol donar, de manera clara i simplificada, pautes a seguir tant pel que fa a l'enteniment com a la moral.

108. J. BALMES, *Obras completas*, vol. III: *El criterio*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 584.

i l'emulació que, al seu parer, constituïen una xacra de l'educació d'aquell temps.¹⁰⁹

Allunyat, doncs, del coneixement llibresc i de l'ús abusiu de la memòria, Balmes recorre a la seva teoria del coneixement de base realista, que permet el contacte directe amb les coses i el coneixement per intuïció. D'alguna manera, es pot establir una correlació entre la metodologia didàctica i la criteriologia que es desprèn de la seva filosofia. És ben coneguda la seva criteriologia: la consciència existencial o experiencial que dóna fe de les veritats de consciència interna; l'evidència essencial o logicoracional que garanteix les veritats ideals, i, finalment, el sentit comú o instint intel·lectual com a criteri de les veritats que no s'assoleixen ni per la consciència ni per l'evidència. Gràcies a aquest plantejament gnoseològic, Balmes no cau en els excessos de l'idealisme ni de l'empirisme, alhora que es col·loca en una posició realista del terme mig que es recolza en la tradició aristotèlica i que, per tant, dóna importància a tot allò que arriba pels sentits sense renunciar a l'existència de veritats ideals, de manera que s'apropa al racionalisme, tal com es constata en la defensa que fa de l'ensenyament de les matemàtiques, que —a més del seu caràcter aplicat— es converteixen en una espècie de clau de volta del saber, alhora que serveixen per discernir els genis.

Contrari al naturalisme de Rousseau, no entén l'educació com un deixar fer a la manera de l'educació negativa, sinó que considera l'educació com una pràctica que requereix ordre, esforç i treball, és a dir, l'exercici de la voluntat.¹¹⁰ Només els que són genis es troben exempts d'aquest treball feixuc, atès que tenen la capacitat de copsar d'immediat les idees innates. En qualsevol cas, Balmes aposta per un ensenyament pràctic i realista, tal com es reflecteix en l'af-

109. «Generalmente hablando, parécenos que se cultiva demasiado la memoria de los niños y se cuida poco de desarrollar su comprensión. Se los acostumbra a decorar muchas páginas de una tirada, se los hace estudiar para este efecto largas horas, se estimula su amor propio con la emulación, con la esperanza de premio o el temor de castigo, para que no falte ni una sola sílaba a la lección que han de recitar, y entre tanto no se procura despertar su inteligencia y se la deja ociosa y atontada». J. BALMES, *Obras completas*, vol. v: *Instrucción primaria*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 607.

110. En referir-se al pla de l'ensenyament per a la càtedra de Matemàtiques, escriu: «Los métodos de enseñanza adolecen comúnmente de uno de dos vicios opuestos: la superficialidad y escasez de la rutina o un exceso de elevación y abundancia: el primero halaga la pereza del profesor o encubre tal vez lo menguado de sus alcances, el segundo lisonjea su vanidad imprudente, ahorrándole además la molestia de hacer un estudio detenido y minucioso para lograr que sus explicaciones se adapten a la capacidad de los discípulos; ambos encuentran en sus errados métodos un ahorro de trabajo, un secreto de comodidad y holganza, pero ambos ahogan el fruto en su germen». J. BALMES, *Obras completas*, vol. VIII: *Plan de enseñanza para la cátedra de Matemáticas de Vich*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 547.

risme d'un dels seus pensaments: «per aprendre bé una llengua és poca cosa la gramàtica». S'imposa, doncs, la pràctica activa, els mètodes realistes i actius, tal com es constata en aquest altre pensament formulat a manera de paradoxa: «coneixem més els llibres que les coses, quan ser savi consisteix en saber coses i no llibres». Així doncs, Balmes —enemic declarat de l'ensenyament llibresc— planteja una didàctica que se singularitza per aquests punts: necessitat d'un mètode d'aprenentatge, rebuig del memorisme i de la rutina escolar, oposició a una emulació artificial, importància de la intuïció, necessitat de començar amb observacions clares i senzilles, conveniència de fomentar l'esforç i el treball i, finalment, necessitat de bons mestres que es preocupin de l'educació no només moguts per interessos econòmics, sinó per una preocupació educativa i moral.¹¹¹

3. DEFENSOR DE LA CIVILITZACIÓ

Pel que fa a la dimensió culturalista, cal destacar que Balmes —que posseïa el gust pels viatges— va introduir el sentit comparatiu en les seves anàlisis culturals, que també van ser aplicades al camp de l'educació.¹¹² En sentit genèric, es pot considerar a Balmes un precursor de la pedagogia comparada, disciplina que, en el segle XIX, va assistir al seu naixement i consolidació en un moment en què els contactes i els emprèstits entre els països començaven a ser freqüents. Tot amb tot, i en relació amb aquesta dimensió comparativa, no es pot oblidar la defensa que va fer Balmes del catolicisme —enfront de la interpretació que va donar Guizot en la seva història de la civilització europea— a *El protestantismo comparado con el catolicismo*, obra elaborada durant els seus anys de vida ocul-

111. «Conviene emplear todos los medios a propósito para procurarse buenos maestros; pero es preciso no contentarse con poseerlos, es menester cuidar de que, asegurados en sus destinos, no se entreguen a la indolencia, perdiendo el público los frutos que pudiera sacar de su idoneidad. Esta carrera es de suyo tan pesada, se halla en esfera de tan poca consideración social, es tan modesta la gloria que acarrea y tan escasos los recursos que proporciona, que es muy fácil que los que a ella se dedican aflojen en breve del primitivo ardor con la que la emprendieron, si no temen continuamente el ojo vigilante de la autoridad o de las comisiones que la representan, si no saben que a más de las visitas ordinarias y de pura solemnidad puede ser sorprendido por otras en que se inquiera diligentemente cuál es el estado de la escuela, y se observe minuciosamente hasta qué punto llega el celo del maestro y si procura realmente el adelanto de los discípulos, o si sólo trata de cubrir su responsabilidad con el mejor trabajo posible». J. BALMES, *Obras completas*, vol. V: *Instrucción primaria*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 612.

112. Mentre a França s'utilitzava el terme *civilisation*, que va adoptar i seguir Balmes, en el món nòrdic s'emprava l'expressió *culture* o *Kultur*. Amb el pas del temps, el concepte *civilització* també va passar a la literatura anglosaxona (Charles i Mary Bread) i a la germànica (Norbert Elias).

ta, però fecunda i profitosa, en què emfasitza el paper de la providència que marca un pla pel que fa al curs de la història. La tesi de Balmes —que participa d'un culturalisme pedagògic que també s'allunya del naturalisme de Rousseau— ben bé podria formular-se d'aquesta manera: el catolicisme ha estat el veritable enformador i educador d'Europa, segons el pla diví de la història, que l'individualisme del protestantisme ha trencat amb el seu cisma, que no ha estat només religió, sinó també civil, polític i literari.

Destaca, d'altra banda, la importància de Balmes com a filòsof de la història que, d'acord amb el seu tremp comparatiu, perfila la història d'una manera dual. D'una banda, trobem la visió catòlica de la història, que va de sant Agustí a Bossuet, a partir de la qual fonamentarà la seva apologia del catolicisme que també es recolza en Chateaubriand. De l'altra, tenim una interpretació luterana que es fonamenta sobre Voltaire, Rousseau i Guizot i que, en conjunt, destaca el paper de la Reforma en la història europea en detriment de la contribució catòlica.¹¹³ Ara bé, davant d'aquestes possibles lectures de la cultura europea —si la primera valora positivament la influència del catolicisme, la segona exalta la funció del protestantisme—, Balmes ho té molt clar: el protestantisme —amb el seu esperit privat en matèria de fe i la supremacia religiosa atribuïda al poder civil— va tòrcer el curs de la civilització europea, va esmicolar la unitat religiosa i va fer triomfar una demagògia impia en lloc d'una veritable democràcia religiosa.¹¹⁴ Davant d'aquesta situació de prostració, la pedagogia culturalista balmesiana destaca la contribució del catolicisme —només ecumènicament podríem dir *del cristianisme*— en la construcció d'Europa i en la formació intel·lectual, moral i espiritual de la seva gent. De fet, als seus ulls, el catolicisme havia estat el gran valor de l'evolució del saber i del coneixement, tal com es constata en el capítol LXXII de la seva magna obra comparativa que emfasitza la importància que va

113. Sobre la filosofia de la història de Balmes, es poden veure —entre d'altres— els treballs següents: T. CARRERAS ARTAU, «Balmes y la filosofía de la historia», *Pensamiento*, vol. 3 (1947), p. 269-280; F. de URMENTA, *Principios de filosofía de la historia: A la luz del pensamiento de Balmes*, Madrid, Real Academia de Ciencias Morales y Políticas, 1952.

114. De fet, França també va sentir en diferents moments del segle XIX una forta atracció per la tradició luterana. Si Guizot —catedràtic d'Història moderna a La Sorbona des del 1812— va destacar el protagonisme del protestantisme en la cultura europea, aquesta tendència es va accentuar després de la derrota francesa en la guerra francoprussiana (1870). Llavors fou quan Ernst Renan va destacar, en el seu programa de regeneració, la importància del protestantisme i la rèmora que implicava per a França l'ascendència catòlica. La qüestió no es va tancar i, a la darrera del segle XIX, Edmund Demoulin encara es preguntava en què consistia la superioritat anglosaxona, en un context que distingia —sovint sense més precisions— entre llatins i anglosaxons, la qual cosa volia dir —en un sentit ampli— diferenciar entre un catolicisme retrògrad i un luteranisme progressista, clixés estereotipats que van fer seus alguns dels nostres polítics liberals.

tenir l'Església en l'erecció de les universitats durant l'edat mitjana. Dit amb altres mots: el catolicisme forneix la matriu cultural i pedagògica d'una Europa que havia de donar sentit a la seva educació, una educació declaradament moral i religiosa.

4. CRÍTICA A LA POLÍTICA EDUCATIVA LIBERAL

Tal com hem indicat, Balmes també es va interessar per l'educació des d'una perspectiva política, fins al punt que va participar activament en les campanyes que es van fer contra la promulgació, l'any 1845, del pla del ministre moderat Pedro José Pidal, conegut vulgarment com a Pla Pidal, encara que l'inspirador d'aquesta reforma fou Antonio Gil de Zárate.¹¹⁵ Tot i que el pla fou redactat al bell mig de la dècada moderada (1843-1854), no hi ha dubte que respon als plantejaments d'una política liberal que, en el camp educatiu, va trobar la seva millor manifestació en la Llei Moyano del 1857. Ara bé, quins eren els principis educatius que sancionava aquell pla del 1845? La resposta és senzilla: generalitat o universalitat de l'ensenyament, secularització, llibertat d'ensenyament, control de l'ensenyament per part de l'estat, gratuïtat, centralització i uniformitat i cos únic de catedràtics funcionaris, entre altres aspectes.¹¹⁶

Com és lògic, Jaume Balmes —que, per a molts historiadors de l'educació, exemplifica l'oposició conservadora a l'esmentat pla— va alçar la seva veu crítica envers aquesta nova ordenació de l'educació a Espanya; va denunciar —entre altres coses— els punts següents: la nefasta influència francesa, el centralisme burocràtic, la uniformitat dels plans d'estudi, la imposició dels llibres de text, les contradiccions de la llibertat d'ensenyament, les restriccions a l'ensenyament privat, el no reconeixement dels seminaris com a centres d'educació secundària —la qual cosa, amb el pas del temps, obligaria que a Vic s'obris un col·legi privat de segon ensenyament, antecedent del col·legi de Sant Miquel—, el monopoli estatal universitari, l'establiment a Madrid d'una universitat central sense la necessària tradició universitària i científica... En fi, que l'estat —constituït en el paper d'educador nacional a la napoleònica— arrabassés a l'Església la

115. Naturalment, existeix una àmplia bibliografia sobre aquest Pla Pidal, per bé que nosaltres citem només dues referències: M. de PUELLES BENÍTEZ, *Educación e ideología en la España contemporánea*, Barcelona, Labor, 1991, p. 118-133; A. CAPITÁN DÍAZ, *Historia de la educación en España*, vol. II: *Pedagogía contemporánea*, Madrid, Dykinson, 1994, p. 72-80.

116. Una presentació d'aquests aspectes, amb la inclusió d'una tria de textos es pot trobar a José María GARCÍA ESCUDERO, *Antología política de Balmes*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 1981.

seva funció docent en un procés que consumava la secularització iniciada en l'època de la il·lustració de Carles III. Amb tot, Balmes intuï amb claredat que el futur del catolicisme no passava tampoc per una política d'enfrontament sistemàtic amb els estats liberals.¹¹⁷ És, justament, des d'aquesta perspectiva que s'han d'entendre els àcids judicis balmesians respecte als plantejaments pedagògics de la política liberal, és a dir, des d'una posició crítica, però no de rebuig frontal.

5. PRECURSOR DE LA PEDAGOGIA SOCIAL

Sovint s'ha assenyalat que l'origen de la pedagogia social ofereix unes connotacions clarament luteranes.¹¹⁸ No insistirem sobre aquest punt, però sí que voldríem significar, en aquesta ocasió, que sembla clar que Balmes fou un pedagog social que s'anticipà a la doctrina social de l'Església que Lleó XIII va presentar en la seva encíclica *Rerum novarum* (1891), amb què va començar el desenvolupament del pensament social catòlic. Bo serà recordar que Balmes considera que la intel·ligència, la moralitat i el benestar, combinats i generalitzats, constitueixen l'ideal de la civilització. A partir d'aquests supòsits, estableix la seva fórmula d'actuació: «Procuraremos —escriu Balmes— formular nuestro pensamiento con la mayor claridad y concisión; hele aquí: entonces habrá el *maximum* de la civilización cuando coexistan y se combinen en el más alto grado la mayor inteligencia posible en el mayor número posible, la mayor moralidad posible en el mayor número posible, el mayor bienestar posible en el mayor número posible».¹¹⁹

117. «L'home d'església lleial a la institució, Balmes no pot ser adscrit a allò que entenem per catolicisme liberal, però intuï amb claredat que el futur del catolicisme no passava tampoc per l'antiliberalisme, per una política d'enfrontament sistemàtic amb els estats liberals». E. COLOMER, *Estudis de filosofia catalana*, Barcelona, Facultat de Filosofia de la Universitat Ramon Llull, 2004, p. 37 (Introducció, edició i traduccions a càrrec de Josep Monserrat).

118. Ens hem ocupat d'aquesta ascendència en diferents treballs: C. VILANOU I TORRANO, «Sobre els orígens de la filosofia de la pedagogia social: la religió de la humanitat de Paul Natorp», *Temps d'Educació*, núm. 15 (1r semestre 1996), p. 59-82; C. VILANOU I TORRANO, «Luteranisme y tradición pestalozziana: P. Natorp y D. Bonhoeffer», a *La recepción de la pedagogía pestalozziana en las sociedades latinas*, Madrid, Endymion, 1998, p. 107-116; C. VILANOU I TORRANO, «El origen de la filosofía de la pedagogía social y la tradición teológica luterana: la religión de la humanidad de Paul Natorp», a *Tempora. Revista de Historia y Sociología de la Educación*, La Laguna, Universidad de La Laguna, 1998, p. 221-254.

119. J. BALMES, *Obras completas*, vol. v: *Estudios sociales*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 464.

En aquest sentit, i des de l'horitzó del pensament polític, Balmes s'oposa igualment al liberalisme i al socialisme i opta —com és habitual en el seu cas— per una solució conciliadora, una harmonia social que, un xic idealment, vol posar pau entre patrons i obrers i evitar, així, els conflictes socials. Si el luteranisme s'ha caracteritzat per fomentar la filantropia, el catolicisme ha d'insistir en la pràctica de la caritat. Tant és així que la lluita contra el pauperisme té un element clau en la caritat cristiana, fins a l'extrem que considera l'almoïna com un deure social, alhora que proclama la conveniència d'una distribució més equitativa de les riqueses. La regla que els poderosos han d'observar respecte als pobres és ben nítida: *hacerlos buenos y hacerles bien*.¹²⁰ En conseqüència, el treball ha d'estar suficientment retribuït per tal que el jornal de l'obrer pugui satisfer les necessitats de la seva família, que constitueix un dels nuclis fonamentals de la societat.¹²¹

Així doncs, Balmes fou un reformista social que, en darrera instància, considerava que, per tal de prevenir les revolucions, res millor que les evolucions. De fet, Balmes busca la realització d'una civilització catòlica que respecti el paper de les institucions —la família, la propietat, l'estat, és a dir, l'ordre civil i polític— que hom ha heretat de la tradició. A parer de Balmes, un dels grans mals a combatre és l'egoisme a partir del principi de la caritat i de la justícia, que adquirirà una clara significació social. Per tant, Balmes assumirà el paper d'un reformador o regenerador social, s'allunyarà dels vents revolucionaris i proposarà una solució harmònica que substitueixi la llei de la lluita per l'enteniment i la concòrdia.

6. FORMACIÓ INTEL·LECTUAL DEL CLERGAT

Balmes va haver de fer front a un nou context polític liberal —un nou esperit d'època— que, a més de propugnar la separació entre l'Església i l'estat, comportava una pèrdua de pes específic dels seminaris, que, en emfasitzar-se el paper

120. «Hacerlos buenos, procurando arraigar en las clases menesterosas la moralidad, y cuando de ésta hablamos entendemos una moralidad sólida, duradera, fundada en los principios religiosos. Hacerles bien, manifestando en su favor un espíritu de desprendimiento, haciendo, cuando la oportunidad se ofrezca, los sacrificios que la caridad reclama y que la naturaleza misma nos inspira con la compasión excitada en nuestros pechos a la sola vista del infortunio». J. BALMES, *Obras completas*, vol. v: *De Cataluña*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 953.

121. En relació amb la dimensió social del pensament de Balmes, es pot veure E. FORMENT, «Lógica y filosofía social: Jaime Balmes», a *Historia de la filosofía tomista en la España contemporánea*, Madrid, Encuentro, 1998, p. 86-153.

docent de l'estat, van quedar relegats a un segon pla, alhora que perdien part de la seva influència anterior. Altrament, el desenvolupament del saber sota l'espargell del positivisme i de l'evolucionisme —la síntesi d'ambdós moviments va donar lloc al científicisme o cientisme— va posar en evidència l'hiatus entre l'ensenyament literari, filosòfic i teològic que impartien els seminaris i els progressos científics i tècnics d'una societat cada vegada més industrialitzada i que veia com els sabers politècnics gaudien d'una major acceptació per la seva utilitat pràctica. Davant d'una situació complexa com la que descrivim, Balmes no es va posar a la defensiva, sinó que va dialogar, des de la defensa de la tradició catòlica i amb el suport de sant Agustí i sant Tomàs, amb la modernitat científica i filosòfica i, el que és més important, va donar respostes per tal que els futurs clergues adquirissin una preparació intel·lectual adequada i suficient amb la intenció d'evitar el divorci entre la fe i la ciència, bo i possibilitant l'harmonia entre la raó i la religió.¹²²

Per tal d'atendre aquestes expectatives, Balmes va activar un publicisme a favor de la instrucció del clergat, que havia de seguir un ensenyament que tingués en compte, a més del saber, l'observança dels principis morals i religiosos del catolicisme. Ara bé, per tal que aquesta instrucció arribés a tothom —és a dir, a tots els seminaris i centres de formació religiosa—, Balmes, que va acceptar sense reserves la via de la impremta, era conscient de la conveniència de tenir bons manuals, una bona estratègia per dignificar i elevar el nivell de les ciències eclesiàstiques, que així depenien de dos mètodes: l'ensenyament des de la càtedra i l'edició de bons llibres. En aquesta direcció, Balmes es va esforçar en l'elaboració de manuals —elementals com la *Filosofia elemental*, més magistrals com la *Filosofia fundamental*— adreçats als estudiants dels seminaris, que, fins i tot, van demanar-li, des de l'exterior, versions llatines de les seves obres filosòfiques per tal que poguessin ser emprades en diferents latituds.

La cosa destacada és que Balmes fou un autèntic pioner des del moment en què va demanar que els seminaristes freqüentessin també les universitats, per tal que després retornessin a les seves diòcesis i contribuïssin a la millora del nivell intel·lectual dels joves amb vocació religiosa. Certament que aquesta proposta, que tenia la intenció d'evitar l'aïllament i el tancament dels joves en els seminaris, al marge de l'esperit de l'època, es pot considerar del tot innovadora,

122. Balmes insisteix en el fet que els progressos científics no desautoritzen la religió, ans al contrari, tal com es confirma en l'argumentació següent: «No es verdad que los últimos descubrimientos sobre las ciencias naturales hayan echado por tierra la autenticidad de las narraciones bíblicas, que no es verdad que la ideología, ni la fisiología, ni otra de las ciencias cuyo objeto es el hombre, se hallen en pugna con la religión...». J. BALMES, *Obras completas*, vol. v: *La instrucción del clero*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 819.

si tenim en compte que llavors les universitats tenien un sentit civil i que l'estat —amb la seva política de secularització— havia abolit l'ensenyament de la teologia. De fet, s'hagué d'esperar força temps perquè s'establissin universitats catòliques com la de Lovaina, que tingué, en el cardenal Mercier, un dels promotors de la filosofia neoescolàstica durant el període d'entre segles. En qualsevol cas, no hi ha dubte que les recomanacions de Balmes van influir per tal que les universitats catòliques fossin una realitat a la darrera del segle XIX i, en conseqüència, que fossin freqüentades per joves d'arreu del món que buscaven aquella instrucció de qualitat que l'insigne pensador vigatà reclamava per al clergat de la seva època.

7. RENOVADOR DE LA CATEQUESI

Segons Joan Tusquets, una de les característiques de les èpoques de persecució de l'Església és l'intent d'actualitzar i multiplicar la catequesi.¹²³ No ha de sobtar, doncs, que, enmig de les convulsions i de les campanyes desamortitzadores, l'Església —Balmes i el pare Claret són dos bons exemples del que diem— promoguessin actives campanyes catequètiques. Si el pare Claret —que abans, durant i després del Concili Vaticà Primer va insistir en la necessitat d'un text catequètic únic en el grau elemental— va publicar catecismes a centenars de milers, podem afegir que Jaume Balmes —que havia escoltat les seves prèdiques—¹²⁴ fou un renovador dels mètodes d'ensenyament del catecisme, que, fins llavors, es caracteritzava per la memorització d'una sèrie de conceptes no sempre entenedors per a la mentalitat infantil.¹²⁵ Ja en les seves reflexions sobre la

123. J. TUSQUETS, *El què i el perquè dels dos concilis vaticans*, Barcelona, Santandreu, 1999, p. 56.

124. Després de sentir predicar al pare Claret, Jaume Balmes va manifestar el següent: «Poco terror, suavidad en todo. Nunca ejemplos que den pie al ridículo. Los ejemplos en general de la Escritura. Nunca oposiciones ni cosas semejantes. Habla del infierno, pero se limita a lo que dice la Escritura. Lo mismo en el Purgatorio. No quiere exasperar ni volver locos». I. CASANOVAS, *Reliquias literarias de Balmes: Recuerdo del centenario. Recogidas y publicadas por...*, Barcelona, Subirana, 1910, p. 263-264.

125. Jaume Collell, en les seves *Memòries d'un noi de Vic* relatives a la dècada dels anys 1850-1859, fa una descripció del funcionament de la catequística popular, que «per allà als anys de 1850 no devia estar gayre ben organitzada, com després ho ha sigut». El canonge Collell ens dibuixa una classe de catequesi dirigida per un estudiant amb una canya a la mà, així com una senyora —la Maria de la Doctrina— que donava classes de catecisme a domicili amb un cert èxit. Pel que comenta Collell, els vicis de l'ensenyament de la catequesi denunciats per Balmes encara es mantienien en aquells anys cinquanta del segle XIX, quan era costum celebrar certàmens públics per tal d'esbrinar quins infants sabien més bé el catecisme. J. COLLELL I BANCELLES, *Memòries d'un noi de Vic*, Vic, Publicacions del Patronat d'Estudis Osonencs, 1996, p. 39-43 (Pròleg de Ramon Ordeig i Mata).

instrucció primària, s'interroga sobre el nombre d'infants que són capaços de repetir el catecisme, encara que es veuen impossibilitats per explicar amb encert el sentit d'una sola línia. Així, els infants reciten coses sense saber el que diuen, un aspecte negatiu que també succeeix en altres matèries: «Lo que acabamos de decir con respeto a la enseñanza del catecismo y de los elementos de la historia de la religión puede extenderse a todos los objetos en que se instruya a los niños; el ejercicio de su inteligencia sobre lo mismo que han aprendido de memoria debiera extenderse a los principios de buena crianza, a las reglas de aritmética, a las de leer y escribir; en una palabra, a todo aquello en que se les ocupa».¹²⁶

L'any 1841 va publicar *La religión demostrada al alcance de los niños* —una aportació pionera en la història de l'educació popular, a parer del professor B. Delgado—,¹²⁷ que aviat va aconseguir una gran difusió, atès que va ser adoptada per diferents col·legis.¹²⁸ En realitat, es tracta d'una mena de catecisme que, tot i el seu caràcter apologetic, fou elaborat amb un nou esperit, atès que no respon a la lògica tradicional de preguntes i respostes que s'havien de memoritzar, sinó que planteja un nou tarannà catequètic que fuig de la rutina i que vol fomentar el diàleg.¹²⁹ Segurament que Balmes buscava més l'exposició de les veritats de la fe que s'han de fixar de manera reflexiva en els cors i ments infantils que no pas una instrucció religiosa basada en un reguitzell de deures i obligacions que constrenyen a actuar coercitivament des de l'exterior. En l'advertència preliminar, anota: «Se les instruye por medio del catecismo en los rudimentos de la Religión, y se les hace decorar su historia, pero no se

126. J. BALMES, *Obras completas*, vol. V: *Instrucción primaria*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 608-609.

127. B. DELGADO CRIADO, «Jaime Balmes (1810-1948)», a *Historia de la acción educadora de la Iglesia en España*, vol. II: *Edad Contemporánea*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 1997, p. 99-111.

128. Balmes, sempre preocupat pel cobrament dels drets d'edició dels seus llibres, palesa en la correspondència mantinguda amb l'editor, Antoni Brusi, l'èxit de les seves obres i, molt especialment, d'aquest catecisme que es va exhaurir ben aviat. De cara a la impressió de la segona edició, Balmes proposa fer, al febrer de 1844, un tiratge de quatre mil exemplars. Des de la capital d'Espanya, el 12 de març de 1844, escriu al seu editor barceloní en els termes següents: «Todo lo que no sea tener en Madrid trescientas obras de *El protestantismo* y mil ejemplares de *La religión* es no tener lo suficiente». J. BALMES, *Obras completas*, vol. I: *Biografía y epistolario*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 725.

129. Aquesta obra, dedicada als infants, es compon de trenta-dos capítols més un apèndix en forma de diàleg sintètic dedicat als alumnes més grans. Aquest darrer diàleg sí que respon a l'esquema convencional interrogatiu a base de preguntes i respostes per tal de fixar en la memòria les parts més essencials de la religió catòlica.

llama bastante su atención sobre los fundamentos de las verdades que aprenden; y así es que al salir de la escuela para entrar en una sociedad distraída y disipada, cuando no incrédula o indiferente, no encuentran en su entendimiento las luces que podrían servirles para sostenerse en las creencias de nuestra religión sacrosanta». ¹³⁰ Per la seva banda, en l'apèndix final afegeix: «En el curso de esta obrita no he querido emplear el común sistema de preguntas y respuestas, porque, proponiéndome inculcar en el ánimo de los niños las razones fundamentales de nuestra santa religión, y queriendo, por consiguiente, evitar el que las aprendiesen de rutina, me ha parecido conveniente exponerlas de manera que con la misma novedad del método se llamase y fijase más su atención». ¹³¹

Segons sembla, l'elaboració de *La religión demostrada al alcance de los niños* va ser induïda pel fet que Francisco de Paula Martínez de la Rosa havia publicat, l'any 1839, una obra escolar titulada *El libro de los niños*, a la vista de la qual Balmes es va animar a fer una cosa similar per a la formació religiosa. ¹³² Aquí pot ser oportú esmentar que el llibre de Martínez de la Rosa —amb qui Balmes va mantenir una bona relació— ¹³³ és breu i està redactat en vuitanta-dos dístics octosíl·labs de caràcter heterogeni: religiós, moral i cívic. Per tant, el seu contingut combina passatges bíblics amb llegendes típicament romàntiques, oracions infantils, faules, himnes i unes quantes nocions elementals de geografia d'Espanya. A més, la pretensió del seu autor era que podien ser escrits en les parets de les escoles de pàrvuls, que tot just començaven a obrir-se llavors en alguns indrets.

130. J. BALMES, *Obras completas*, vol. v: *La religión demostrada al alcance de los niños*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 6.

131. J. BALMES, *Obras completas*, vol. v: *La religión demostrada al alcance de los niños*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 43.

132. En una carta dirigida al seu amic Josep Cerdà, el 31 d'agost de 1839, formula la pregunta següent: «¿Qué tal es el libro de Martínez de la Rosa titulado, si mal no me acuerdo, *El libro de los niños*, cuya publicación he visto anunciada en los periódicos?». J. BALMES, *Obras completas*, vol. i: *Epistolario*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, p. 615-616.

133. Francisco de Paula Martínez de la Rosa (1787-1862) fou un polític liberal que Balmes va tractar personalment i que cita sovint en els seus escrits polítics. Balmes va publicar a la revista *La Civilización* diversos treballs de Martínez de la Rosa, del qual posseïa alguns volums a la seva biblioteca particular, per bé que, en alguns moments, es desmarca de les seves posicions. A París va tractar-lo personalment, quan justament Martínez de la Rosa es trobava exiliat a França, contacte que Balmes, en la seva vindicació personal, situa dins de les relacions que «naturalmente tiene un viajero con los emigrados ilustres». Quan va visitar Londres, l'any 1842, Balmes portava una carta de recomanació de Martínez de la Rosa dirigida a José Joaquín de Mora, polític liberal espanyol exiliat a Anglaterra, que va facilitar la seva estada londinenca.

En la línia del que hem apuntat, cal pensar que *La religión demostrada al alcance de los niños* no és un catecisme a l'ús clàssic, ni tampoc constitueix un compendi d'història de la religió catòlica. En realitat, ens trobem davant d'un nou plantejament que busca fomentar el raonament dels infants per tal d'argumentar racionalment les veritats de la doctrina catòlica. En aquest sentit, sembla que la voluntat de Balmes fou certament innovadora en intentar passar d'una fe rutinària i repetitiva a una reflexió més racional, que comportava una religiositat més madura i millor assimilada.¹³⁴ En qualsevol cas, és veritat que Balmes emprà un llenguatge senzill, encara que el to culte, elevat i a voltes filosòfic l'allunya de la mentalitat infantil, aspecte que no impedeix que aquesta obreta s'editi encara actualment, extrem que confirma les virtuts catequètiques d'aquest text.

A TALL DE CLOENDA

És hora de concloure aquest treball que ha volgut posar de relleu el sentit pedagògic de la vida i l'obra de Jaume Balmes, un sentit sovint ocult i oblidat, però que convé tenir ben present per raons històriques i sistemàtiques. Històricament, perquè Balmes ocupa un lloc de relleu dins del nostre panorama pedagògic i, per extensió, en el context educatiu d'una Europa que —davant dels reptes de la modernització i la secularització del segle XIX— optava d'una manera realista per la restauració de la pedagogia *perennis* que, finalment, va trobar a la Universitat de Lovaina un lloc des d'on es va difondre arreu del món. Sistemàticament, perquè les seves aportacions pedagògiques —tant pel que fa al seu ideal d'una formació integral com a les seves consideracions sobre l'ensenyament— encara són profitoses, més tost quan plana avui sobre l'educació un desconcert que neguiteja a tothom: mestres, pares i alumnes.

Per tot plegat, entenem que el títol de *pedagog* escau perfectament a qui —com Balmes— va conferir a la seva obra un tremp pedagògic que es desplega en diversos àmbits, sempre plurals i complementaris. Amb tot, no podem silenciar la dimensió d'educador popular que també li correspon per haver codificat la pedagogia del sentit comú, que —d'una manera o altra— es va posar al servei de la construcció del nostre país en el temps llunyà de la Renaixença i del Noucentisme. Seríem, emperò, injustos si limitéssim i reduíssim la projecció pedagògica balmesiana al temps d'ahir, quan les coses marxaven lentament i la paraula *crisi* —tot i les agitacions i convulsions socials— encara era desconeguda.

134. Sobre aquest punt, es poden veure les consideracions de Luis RESINES, *La catequesis en España: Historia y textos*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 1997, p. 633-634.

Tal vegada en aquests temps postmoderns d'un món global i neonòmada, on la distinció entre realitat i virtualitat es difumina cada dia més i el principi de la diferència ha suplantat a una filosofia de la identitat arrelada en la tradició de la metafísica occidental, on viure —o, simplement, sobreviure— es fa cada dia una empresa més arriscada, potser seria bo no perdre de vista aquesta pedagogia balmesiana del sentit comú que ha format —conscientment o inconscient— tantes generacions que ens han precedit. Certament que les condicions sociològiques han canviat i que la realitat del país s'ha transformat radicalment des d'aquella Catalunya vuitcentista, però —més enllà de totes les modificacions que s'han succeït— sembla que hi pot haver una manera d'entendre i fer les coses amb *seny*, amb sentit comú i amb criteri, cosa que vol dir actuar amb un punt de realisme que fugi dels apriorismes i dels prejudicis, amb esperit crític i pragmàtic, preocupats per una formació humana completa i integral que destaquï el paper de la consciència sense perdre de vista —a més a més— la transcendència de l'ésser humà.